

मराठी
बालभारती
इयत्ता तिसरी

शासन मंजुरी क्रमांक : प्राशिसं/२०१४-१५/४७०५/मंजुरी/ड-५०५/१९३१ दिनांक २४/३/२०१४

मराठी बालभारती इयत्ता तिसरी

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

प्रथमावृत्ती : २०१४
तिसरे पुनर्मुद्रण : २०१७

© महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ,
पुणे - ४११००४.

या पुस्तकाचे सर्व हक्क महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाकडे राहतील. या पुस्तकातील कोणताही भाग संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय उद्धृत करता येणार नाही.

मराठी भाषा समिती :

प्रा. रा. रं. बोराडे, अध्यक्ष
इरगोंडा पाटील, सदस्य
फादर फ्रान्सिस दिब्रिटो, सदस्य
वाहरू सोनवणे, सदस्य
प्रा. प्रज्ञा दया पवार, सदस्य
डॉ. सुभाष सावरकर, सदस्य
किशोर दरक, सदस्य
श्रीमती उषादेवी प्रताप देशमुख
(सदस्य-सचिव)

मराठी भाषा समिती - कार्यगट सदस्य

हरी गंगाधर नारलावार	डॉ. संध्या पवार
प्रा. सर्जेराव रणखांब	श्रीकांत चौगुले
श्रीमती रेणू दांडेकर	पद्माकर कुलकर्णी
प्रा. जयवंत पाटील	शिवा कांबळे
डॉ. रोहिणी गायकवाड	नीलेश निमकर
डॉ. मंदा नांदूरकर	एकनाथ आव्हाड
प्रा. डॉ. सिसिलिया कार्व्हालो	अतुल कुलकर्णी
प्रा. डॉ. सुनीता सुळेकर	वेच्या रूध्या गावित
प्राचार्य डॉ. गोविंद गायकी	

प्रकाशक

विवेक उत्तम गोसावी
नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ,
प्रभादेवी, मुंबई - २५.

संयोजन	:	श्रीमती उषादेवी प्रताप देशमुख प्र. विशेषाधिकारी, मराठी
चित्रकार	:	राजेंद्र गिरधारी
मुखपृष्ठ	:	सुहास जगताप
अक्षरजुळणी	:	भाषा विभाग, पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे.
निर्मिती	:	सच्चिदानंद आफळे, मुख्य निर्मिती अधिकारी सचिन मेहता, निर्मिती अधिकारी नितीन वाणी, निर्मिती सहायक
कागद	:	७० जी.एस.एम. मॅपलितो
मुद्रणादेश	:	
मुद्रक	:	

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम
समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा
व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत

आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित
करून स्वतःप्रत अर्पण करित आहोत.

राष्ट्रगीत

जनगणमन-अधिनायक जय हे
भारत-भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ॥

प्रतिज्ञा

भारत माझा देश आहे. सारे भारतीय माझे बांधव आहेत.

माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे. माझ्या देशातल्या समृद्ध आणि विविधतेने नटलेल्या परंपरांचा मला अभिमान आहे. त्या परंपरांचा पाईक होण्याची पात्रता माझ्या अंगी यावी म्हणून मी सदैव प्रयत्न करीन.

मी माझ्या पालकांचा, गुरुजनांचा आणि वडीलधाऱ्या माणसांचा मान ठेवीन आणि प्रत्येकाशी सौजन्याने वागेन.

माझा देश आणि माझे देशबांधव यांच्याशी निष्ठा राखण्याची मी प्रतिज्ञा करित आहे. त्यांचे कल्याण आणि त्यांची समृद्धी ह्यांतच माझे सौख्य सामावले आहे.

प्रस्तावना

‘बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम-२००९’ आणि ‘राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा-२००५’ डोळ्यांसमोर ठेवून राज्यात ‘प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम-२०१२’ तयार करण्यात आला. या शासनमान्य अभ्यासक्रमावर आधारित मराठी विषयाची इयत्ता पहिली ते आठवीची नवीन बालभारती माला २०१३-१४ या शालेय वर्षापासून टप्प्याटप्प्याने पाठ्यपुस्तक मंडळ प्रकाशित करत आहे. या मालेतील इयत्ता तिसरीचे हे पुस्तक आपल्या हाती देताना आनंद वाटतो.

घर व परिसरातून अनौपचारिकपणे मुलांची शब्दसंपत्ती विकसित झालेली आहे. शाळेत आल्यानंतर पहिली व दुसरीमध्ये मूल वाचायला व लिहायला शिकले आहे. इयत्ता तिसरीमध्ये त्याला श्रवण, भाषण-संभाषण, वाचन व लेखन ही भाषिक कौशल्ये अधिक चांगल्या प्रकारे अवगत करता यावीत, अशी अपेक्षा आहे. या अपेक्षेची पूर्तता करण्यासाठी सुलभ व रंजक असे पाठ, कविता आणि पूरक वाचन साहित्याची निवड केलेली आहे. निवड करताना मुलांचे भावविश्व, अनुभव, परिसरातील घटना व प्रसंग यांचा विचार केला आहे. गाभाघटक, मूल्ये, जीवनकौशल्ये यांचा अंतर्भाव पाठांतील आशयात तसेच स्वाध्याय, भाषिक कृती, उपक्रम व प्रकल्पांत केलेला आहे.

विविध भाषिक कृतींच्या माध्यमातून शिकताना विद्यार्थी ज्ञानाची निर्मिती सहजतेने करू शकतील व यातूनच त्यांचा भाषिक विकासही साधता येईल. त्याबरोबरच पाठांच्या आशयाचा स्वतःशी व परिसराशी संबंध जोडणे, भाषाविकास साधणे यांसाठी नावीन्यपूर्ण स्वाध्यायांचा समावेश केला आहे. लेखन व अभिव्यक्ती विकासासाठी विद्यार्थ्यांना स्वतःहून गोष्टी, कवितांची कल्पकतेने रचना करता यावी यासाठी पाठ्यपुस्तकात मजकूर दिला आहे. तसेच मनोरंजनासाठी विनोद, कोडी यांचाही समावेश केला आहे.

मराठी भाषा समिती, कार्यगट सदस्य आणि चित्रकार यांच्या आस्थापूर्वक परिश्रमांतून हे पुस्तक तयार झाले आहे. हे पुस्तक जास्तीत जास्त निर्दोष आणि दर्जेदार व्हावे, यासाठी राज्याच्या विविध भागांतील शिक्षक, भाषातज्ज्ञ व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्याकडून या पुस्तकाचे समीक्षण करून घेण्यात आले आहे. त्यांच्या सूचना व अभिप्रायांचा विचार करून मराठी भाषा समितीने पुस्तकाला अंतिम स्वरूप दिले आहे.

मराठी भाषा समिती व कार्यगट सदस्य, संबंधित समीक्षक, तज्ज्ञ, चित्रकार या सर्वांचे मंडळ मनःपूर्वक आभारी आहे. विद्यार्थी, शिक्षक व पालक या पुस्तकाचे स्वागत करतील, अशी आशा आहे.

(चं. रा. बोरकर)

संचालक

पुणे

दिनांक : २० मार्च २०१४

२९ फाल्गुन, शके १९३५

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	पाठाचे नाव	लेखक/कवी	पृ. क्र.
१.	रानवेडी (कविता)	तुकाराम धांडे	१
	• आम्ही चित्र वाचतो	-	२
२.	वासाची किंमत (चित्रकथा)	-	३
३.	पडघमवरती टिपरी पडली (कविता)	राजा ढाले	६
	• आम्ही बातमी वाचतो	-	९
	• आम्ही असेही बोलतो	-	१०
४.	पाणी किती खोल ?	-	१२
५.	एकदा गंमत झाली	-	१५
६.	हिव्के होक्के मरांग उरस्काट (कविता)	-	१८
	• आम्ही कविता करतो	-	२०
७.	मुग्धा लिहू लागली	निर्मला मठपती	२१
	• कोण बोलतं ते आम्ही शोधतो	-	२५
८.	ते अमर हुतात्मे झाले ! (कविता)	वि. म. कुलकर्णी	२६
९.	शेरास सव्वाशेर	पॉल रुमाव	२८
	• आम्ही चित्र वाचतो	-	३१
१०.	आमचा शब्दकोश	-	३३
	• आम्ही गोष्ट पूर्ण करतो	-	३६
११.	स्वच्छतेचे प्रसारक संत गाडगेबाबा	वामन चोरघडे	३७
१२.	प्रवास कचऱ्याचा	-	४१
१३.	प्रकाशातले तारे तुम्ही (कविता)	उमाकांत काणेकर	४३
	• आम्ही जाहिरात वाचतो	-	४५
	• आम्ही पुस्तक बनवतो	-	४६

अ. क्र.	पाठाचे नाव	लेखक/कवी	पृ. क्र.
१४.	खजिनाशोध	-	४७
१५.	सुट्टीच्या दिवसांत (कविता)	अनंत भावे	५०
	• आम्ही आमचे अनुभव लिहितो	-	५२
१६.	सण - आनंदाचा क्षण	-	५३
	• आम्ही असेही बोलतो	-	५४
१७.	रानपाखरा (कविता)	गोपीनाथ	५५
	• आम्ही फलक वाचतो	-	५७
१८.	मजेशीर होड्या	निर्मला मोने	५८
	• आम्ही चित्रांवरून गोष्ट लिहितो	-	६२
	• आम्ही असे खेळ खेळतो	-	६३
१९.	सुगी (कविता)	शैला लोहिया	६४
२०.	एक भारतीय संशोधक	ज. बा. कुलकर्णी	६६
	• आम्ही चित्र वाचतो	-	६९
२१.	दोस्त (कविता)	इंद्रजित भालेराव	७०
२२.	मधमाशीने केली कमाल!	-	७२
२३.	रमाई भीमराव आंबेडकर	डॉ. करुणा जमदाडे	७५
२४.	ट्रॅफिकदादा (कविता)	मुबारक शेख	७८
	• आम्ही नकाशा वाचतो	-	८०
२५.	चित्रे	जी. ए. कुलकर्णी	८१
२६.	रोपटे	गेणू शिंदे	८५
	• आम्ही माहिती मिळवतो	-	८८

१. रानवेडी

• ऐका. म्हणा. वाचा.

पोर डोंगराव भाळली
त्याच्या नादी लागुनिया,
आख्ख्या रानात पांगली,
पोर डोंगराव भाळली ॥ धृ. ॥

रानगवताची फुलं
तिच्या कानामंदी डुलं
अन् चाईचा मोहर
गळ्यामंदी गळसर
अहो टंटणी फुलली
तिच्या नाकामंदी फुली
अन् बुरांडीची फुलं
तिनं केसात माळली
पोर डोंगराव भाळली ॥ १ ॥

पोर माळावर खेळली
अन् वाऱ्यासंगं बोलली

वड-पारंबीचा झुला
तिचा गेला आभाळाला
पानसाबरीचं बोंड खाल्लं
लाल झालं तोंड
अहो हसता हसता
मऊ गवतात लोळली
पोर डोंगराव भाळली ॥ २ ॥

गाई दांडाच्या वाटानं
चाली यंगत नेटानं
ढोल ढगांचा वाजला
नाच मोराचा पाहिला
आली पाऊस पहाळी
तवा गडदीक पळाली
पावसानं भिजवली
तरी उन्हात वाळली
पोर डोंगराव भाळली ॥ ३ ॥

– तुकाराम धांडे

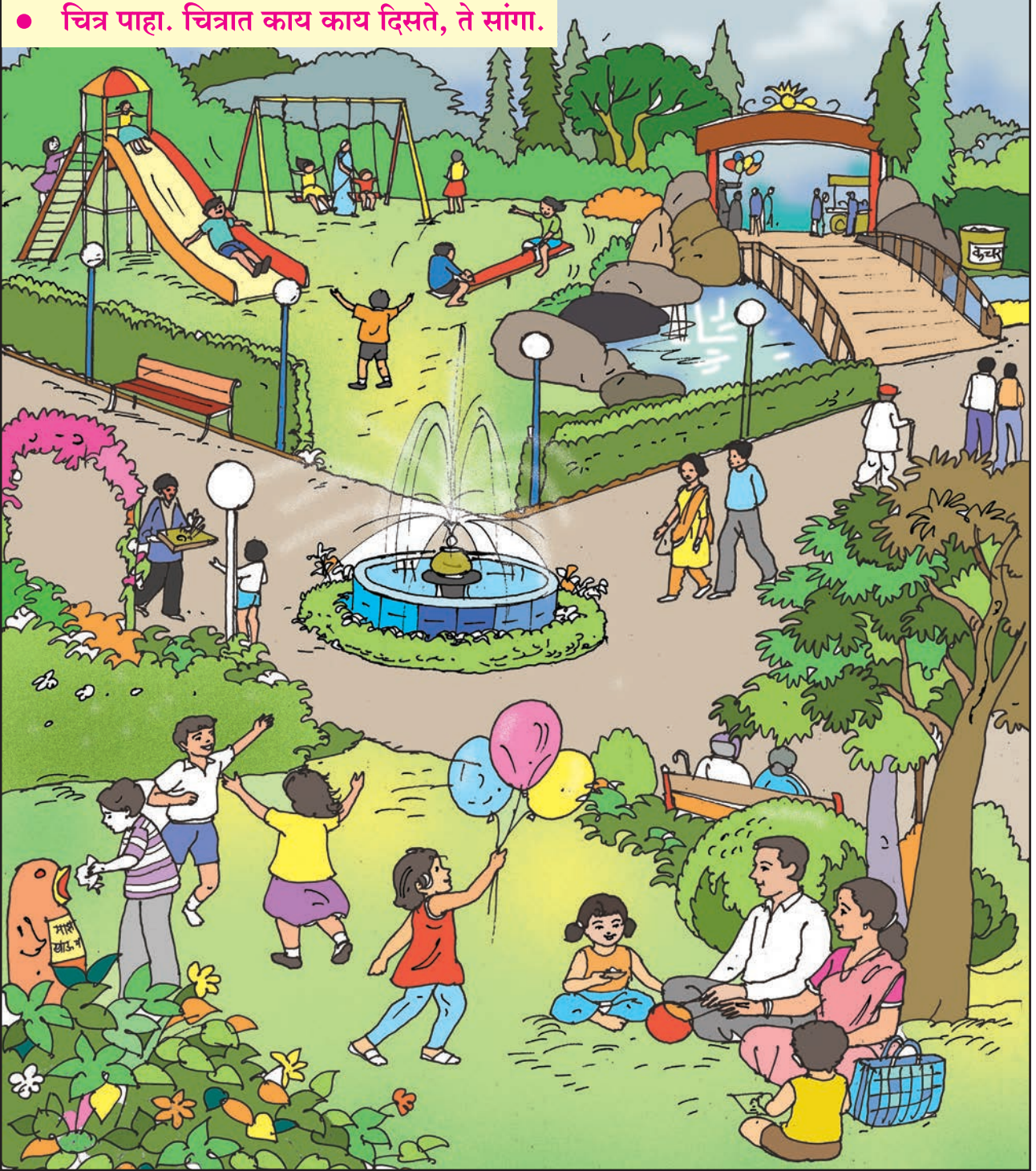

शब्दार्थ : चाई – एका वेलीचे नाव. बुरांडी – एका फुलाचे नाव. पानसाबरी – निवडुंग.
पहाळी – पावसाची सर. गडदीक – डोंगरातील कपार.

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांकडून गाणे तालासुरात, साभिनय एकट्याने तसेच समूहात म्हणून घ्यावे. घरी हे गाणे म्हणण्यास सांगावे.

आम्ही चित्र वाचतो

- चित्र पाहा. चित्रात काय काय दिसते, ते सांगा.

स्वाध्याय

प्र. १. चित्र पाहून चित्रासंबंधी पाच वाक्ये लिहा.

प्र. २. चित्र पाहून त्यावर आधारित एखादी गोष्ट सांगायचा प्रयत्न करा.

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांकडून चित्राचे निरीक्षण करून घ्यावे. प्रश्न विचारून त्यांना बोलते करावे. विद्यार्थ्यांचे लक्ष चित्रातील बारीकसारीक गोष्टींवर केंद्रित करावे. त्यांच्याकडून चित्राचे वर्णन तोंडी व लेखी स्वरूपात करून घ्यावे.

२. वासाची किंमत

कुंदापूरजवळच्या उंबराच्या वाडीत शिवानी राहायची. आठ-नऊ वर्षांची शिवानी, होती भारी चतुर. शाळा, घर, शेत व बाजार येथील मुले-माणसे, सगळेच तिच्यावर खूश असायचे.

रविवारी कुंदापूरचा आठवडी बाजार भरायचा. शेतातील भाजी विकायला शिवानीचे आईबाबा जायचे. सुट्टीमुळे सोबत शिवानीही जायची.

शिवानी आईबाबांना हिशोबात मदत करायची अन् मधूनमधून बाजारात चक्कर मारायची. भजी किंवा भेल खाणे हा तिचा आवडता उद्योग.

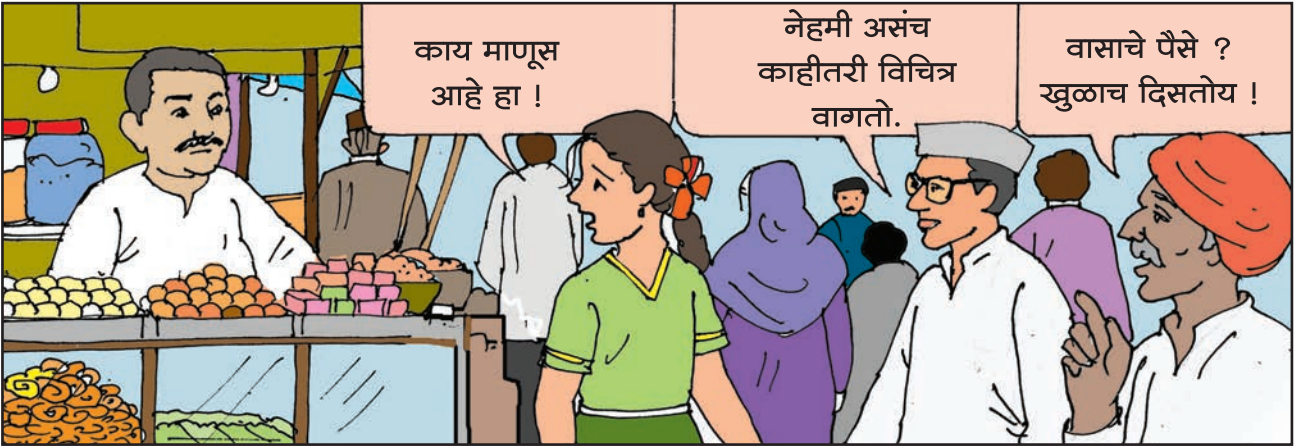

एका रविवारी अशीच फिरत फिरत शिवानी बाजारातल्या मिठाईच्या दुकानापाशी आली. मिठाई पाहत ती सहज उभी होती.

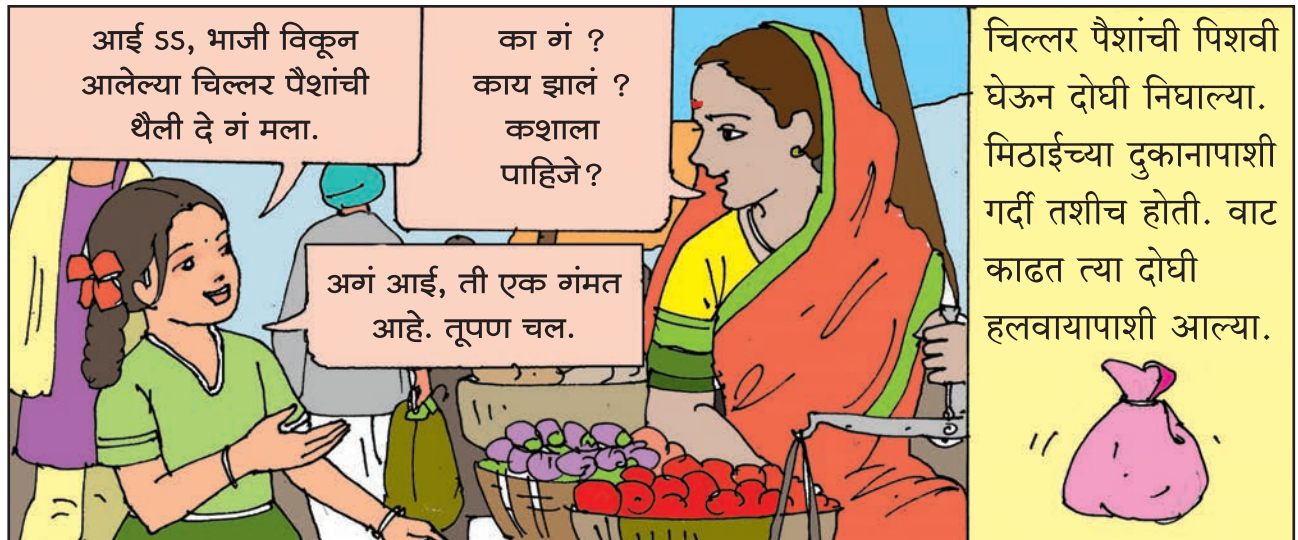
हलवाई तिच्याकडे पाहत होता. तो गल्ल्यावरून उठून शिवानीकडे आला.

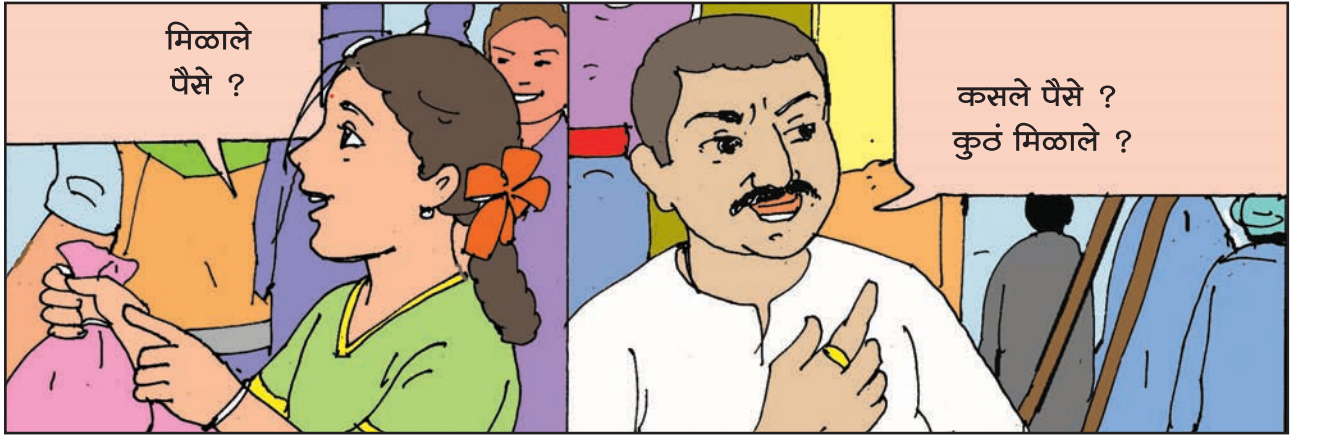
‘पैसे दिलेच पाहिजेत,’ म्हणून हलवाई ओरडू लागला. हळूहळू बघ्यांची गर्दी जमली.

शिवानीला काहीतरी सुचले. ‘ठीक आहे, थांबा. मी पैसे घेऊन येते’, असे म्हणून गर्दीतून वाट काढत ती आईबाबांकडे निघाली.

हातातली चिल्लरची पिशवी शिवानीने वाजवली. एकदा, दोनदा, तीनदा.... खुळ्खुळ् आवाज आला. गर्दीतले लोक शांत होऊन ऐकत होते.

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांना चित्रांचे निरीक्षण करायला सांगावे. चित्रांशेजारचा व चित्रांतील मजकूर वाचायला सांगावा. शिक्षकांनी गोष्ट सांगावी. या गोष्टीचे वर्गात नाट्यीकरण करून घ्यावे. अशीच एखादी माहीत असलेली गोष्ट सांगण्यास विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन द्यावे. वर्तमानपत्रे, मासिके यांतील अशा गोष्टींची कात्रणे जमा करण्यास सांगावे.

३. पडघमवरती टिपरी पडली

• ऐका. म्हणा. वाचा.

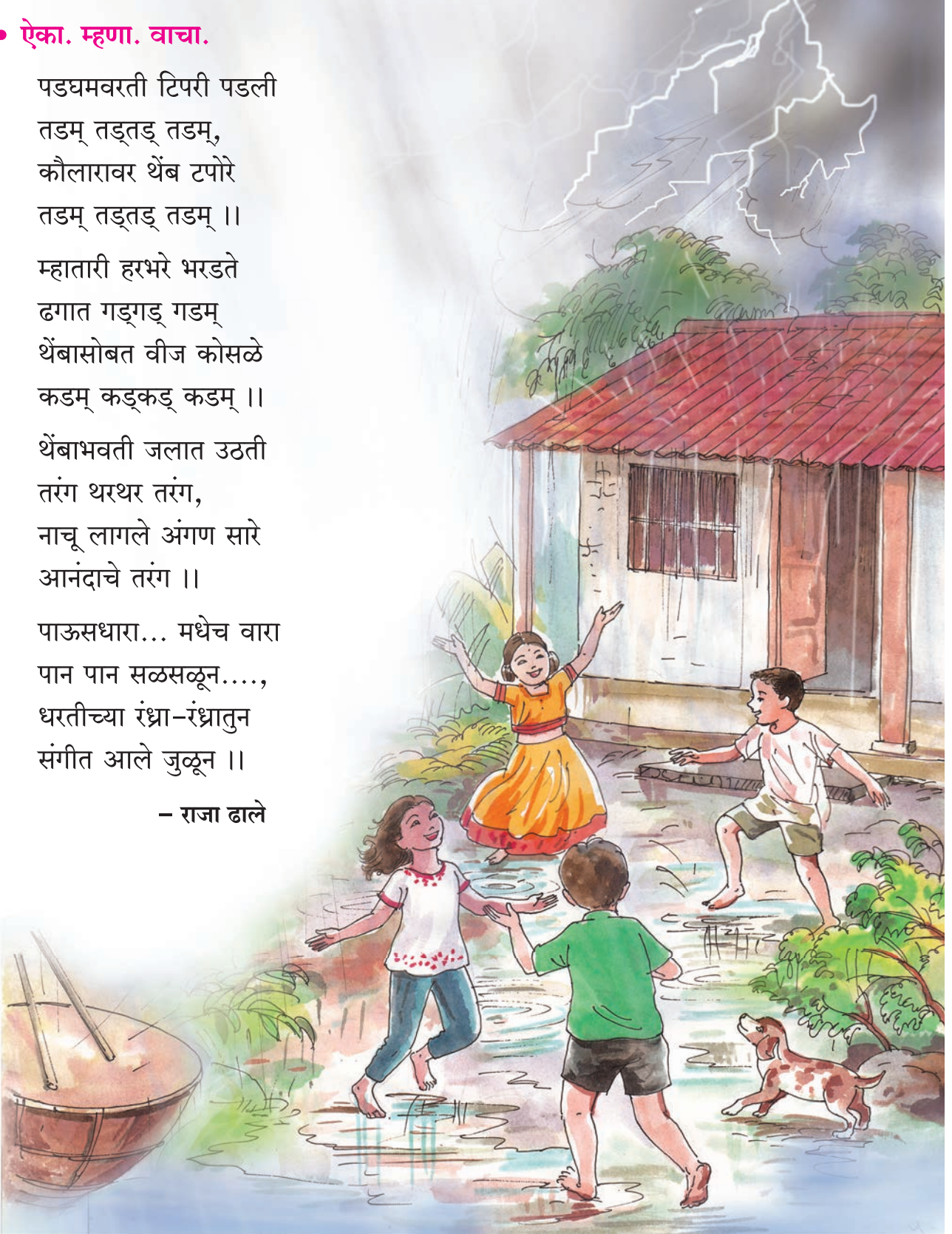
पडघमवरती टिपरी पडली
तडम् तड् तड् तडम्,
कौलारावर थेंब टपोरे
तडम् तड् तड् तडम् ॥

म्हातारी हरभरे भरडते
ढगात गड्गड् गडम्
थेंबासोबत वीज कोसळे
कडम् कड्कड् कडम् ॥

थेंबाभवती जलात उठती
तरंग थरथर तरंग,
नाचू लागले अंगण सारे
आनंदाचे तरंग ॥

पाऊसधारा... मधेच वारा
पान पान सळसळून....,
धरतीच्या रंध्रा-रंध्रातुन
संगीत आले जुळून ॥

– राजा ढाले

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांकडून गाणे तालासुरात, साभिनय एकट्याने तसेच समूहात म्हणून घ्यावे. गाणे घरी म्हणून दाखवण्यास सांगावे.

शब्दार्थ : पडघम – एक चर्मवादय. (चर्म – कातडी.) टपोरे – मोठे. भरडणे – धान्य जाडसर दळणे. कोसळणे – वेगाने आणि जोराने पडणे. जल – पाणी. अंगण – घरापुढची मोकळी जागा. धरती – जमीन. धरतीचे रंध्र – जमिनीवरील मातीचे बारीक कण.

स्वाध्याय

प्र. १. थोडक्यात उत्तरे सांगा.

- (अ) कौलारावर काय पडत आहे ?
 (आ) 'म्हातारी ढगात हरभरे भरडते' असे का म्हटले असावे ?

प्र. २. काय झाले ?

कसा आवाज आला ?

- (अ) पडघमवरती टिपरी पडली - तडम् तड् तडम्
 (आ) ढग गडगडू लागले -
 (इ) वीज कोसळली -

प्र. ३. समानार्थी शब्द वाचा व लिहा.

- (अ) ढग - मेघ, घन (इ) जल - पाणी, उदक
 (आ) वीज - चपला, विद्युत (ई) धरती - धरणी, जमीन

प्र. ४. खालील कामे करण्यासाठी तुमच्या घरी कोणत्या वस्तू वापरतात ते सांगा.

उदा., हरभरे भरडण्यासाठी - जातं

- (अ) गहू दळण्यासाठी (ई) ज्वारी चाळण्यासाठी
 (आ) बाजरी पाखडण्यासाठी (उ) चहा गाळण्यासाठी
 (इ) मसाला वाटण्यासाठी (ऊ) काकडी कापण्यासाठी

प्र. ५. 'पडघमवरती टिपरी पडली' असे कवितेत म्हटले आहे. खरेतर पडघमवर टिपरी कुणीतरी वाजवली; पण कवीने 'पडघमवर टिपरी वाजवली' असे न म्हणता 'टिपरी पडली' असे म्हटले आहे. आता खालील वाक्यांतील अधोरेखित शब्दांचा अर्थ काय होतो ते लिहा.

उदा., कुंडीतल्या रोपावर **बुरशी पडली**, म्हणजे कुंडीतल्या रोपावर बुरशी वाढली किंवा बुरशी तयार झाली.

- (अ) सुभानराव निवडणुकीत पडले.
 (आ) कैरी पिवळी पडली.
 (इ) समीरा आजारी पडली.
 (ई) खाऊ मिळाला नाही म्हणून रमेशचा चेहरा पडला.
 (उ) काल रात्री खूप पाऊस पडला.

प्र. ६. 'तड् तड्' यासारखे कवितेत आलेले नादमय शब्द शोधा व लिहा. तुम्हांला माहीत असलेले नादमय शब्द सांगा.

प्र. ७. तुम्हांला पावसात भिजायला आवडते का ? भिजल्यावर तुम्हांला काय वाटते ते सांगा व लिहा.

उपक्रम :

१. साचलेल्या शांत पाण्यात लहानसा खडा टाका. कसा आवाज आला, तोंडाने काढून पाहा. वहीत लिहून ठेवा. खडा टाकल्यावर पाण्यावर तरंग उमटले का, तेव्हा पाणी कसे दिसले, त्याचे चित्र काढून रंगवा.
२. जोराचा वारा सुटतो, तेव्हा झाडांची पाने हालताना तुम्ही पाहिली असतील, त्या पानांचा आवाज नीट ऐका आणि वहीत लिहिण्याचा प्रयत्न करा. तुमचे आवडते झाड कोणते, ते शांत उभे असताना कसे दिसते, वाऱ्याने हालू लागले की कसे दिसते, दोन्ही वेळेला झाडाची हालचाल कशी होते, त्याची चित्रे काढा व रंगवा.

वाचा.

यासाठी कोणता शब्द वापरतात ते लक्षात घ्या. रिकाम्या चौकटीत योग्य अक्षरे लिहून ते शब्द पूर्ण करा.

१. भित्रा प्राणी.

२. रस्ता या शब्दाला पर्यायी शब्द.

३. उन्हाळ्यात पितात.

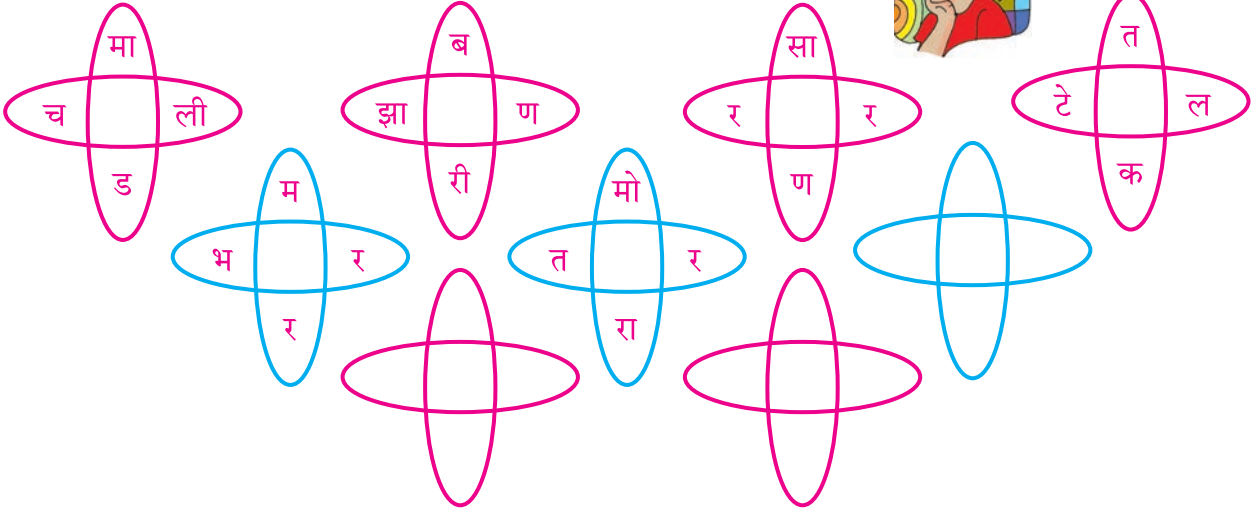
४. चौघडा या वाद्याबरोबर येणारे दुसरे वाद्य.

५. उत्सव या अर्थाचा दुसरा शब्द.

स			
स			
स			
स			
स			

रिकाम्या जागी योग्य अक्षर लिहा. तयार होणारे शब्द वाचा.

खाली दिलेल्या रिकाम्या फुलांमध्ये शब्दकोडी बनवा.

वाचा.

आई : अरे बंडू काय शोधतोस ?

बंडू : माझं दप्तर शोधतोय.

आई : या वेळी दप्तर घेऊन तू काय अभ्यास करणार आहेस ?
थांब, मी तुला दप्तर शोधून देते.

बंडू : अगं, दप्तरात माझा चेंडू आहे.

• वाचा.

मुसळधार पावसाने वरोरा जलमय

वरोरा ता. ८ (आमच्या बातमीदाराकडून) – काल दुपारी झालेल्या मुसळधार पावसाने संपूर्ण वरोरा परिसर जलमय झाला. दुपारी चारच्या सुमारास पाऊस सुरू झाला. सुरुवातीला बुरबुर पाऊस होता. पाच वाजेपर्यंत पावसाचा जोर इतका वाढला, की बसस्थानकाचा परिसर, चंद्रपूर रस्ता, शिक्षक वसाहत या सर्व भागांत तुडुंब पाणी भरले. संपूर्ण जुलै महिना कोरडा गेल्यामुळे वरोरेकर पावसाची वाट पाहत होते. आज पाऊस येईल असा अंदाज नव्हता, त्यामुळे छत्र्या, रेनकोट, बारदाने घरीच ठेवून कामावर गेलेले लोक, शाळेत गेलेली मुले आपापल्या ठिकाणी अडकून पडली होती. सायंकाळी साडेसहा वाजता पावसाचा जोर ओसरल्यावर लोक घरी परतू लागले. वरोरा तालुक्यात इतका पाऊस असताना, शेजारचा भद्रावती तालुका व चंद्रपूर जिल्ह्याचा इतर भाग कोरडाच राहिल्याचे समजते. उद्या दुपारपर्यंत संपूर्ण चंद्रपूर जिल्ह्यात मध्यम स्वरूपाचा पाऊस पडण्याची शक्यता हवामान खात्याने वर्तवली आहे.

स्वाध्याय

प्र. १. उत्तरे लिहा.

- (अ) बातमी कशाविषयीची आहे ?
- (आ) बातमीचे शीर्षक काय आहे ?
- (इ) शीर्षकावरून तुम्हांला काय कळले ? अशाच अर्थाचे दुसरे शीर्षक सांगा.
- (ई) वरोर्यामध्ये कोणकोणत्या भागांत पाणी साचले ?
- (उ) वरोरा तालुका कोणत्या जिल्ह्यात आहे, ते बातमीतल्या कोणत्या वाक्यावरून समजते ?
- (ऊ) ही बातमी कोणत्या महिन्यातील आहे ? ते कसे ठरवले ?
- (ए) वरील बातमीतील जोडाक्षर असणारे शब्द शोधा. लिहा. त्यांतील जोडाक्षरे अधोरेखित करा.

आम्ही असेही बोलतो

• वाचा.

आपण सगळेजण आपापल्या पद्धतीनं बोलतो. कधी कधी आपण एकाच गोष्टीसाठी वेगवेगळे शब्द वापरतो, म्हणजे आपण एकसारखंच बोलत असतो; पण त्यात थोडाफार फरक असतो. कोकणातल्या एका शाळेतील रशीद व पारूनं जे पाहिलं ते त्यांच्या शब्दांत लिहिलं आहे. ते वाचताना तुम्हांला गंमत वाटे.

पावसाळ्याचे दिवस होते. पावसाची रिपरिप चालू होती. मुलं रमतगमत, टंगळमंगळ करत शाळेत येत होती. येताना पाहिलेल्या गमती एकमेकांना सांगत होती. आज शाळेत आल्यावर बाईंनी एक नवाच खेळ सुरू केला. 'शाळेत येताना जे जे पाहिलं त्याचं वर्णन लिहा.' त्यांनी वर्गातल्या मुलांना सांगितलं. मुलं उत्साहानं लिहू लागली. जे पाहिलं ते लिहायचं.... स्वतःच्या मनानं.... त्यांना मजा वाटत होती. लिहून झाल्यावर रशीद वाचू लागला.

‘हातात दप्तर नि करडा घेऊन आम्ही वाटेनं चाललो होतो. वाटेत माडाची उंचच्या उंच झाडं होती. वाटेतला सांकव वलांडून आम्ही पलीकडे आलो. इतक्यात पाऊस गळू लागला. वाटेतल्या गोठणीत काही गोवारी बसले होते. पुढं आलो तर एक एस. टी. फासानं आली आन् वाकणातनं पुढं गेली. भर्भर्.... एवढ्यात माकडाचं एक केल्टं उड्या मारत गेलं. रस्त्यावरच्या कुत्र्यानं त्याची पाकट धरली. कुत्रं लई जोरात भुकायलं. आम्ही पळतच इकडं आलो.’

रशीदचं वाचन संपलं. लगेच पारू उत्साहानं म्हणाली, “बाई, आम्ही सोबतच आलो, पण मी वेगळं लिहिलंय, मी वाचू ?”

“अगं वाच की.” असं बाईंनी म्हणताच पारू वाचू लागली.

‘हातात दप्तर आणि डबा घेऊन आम्ही वाटेनं चाललो होतो. वाटेत नारळाची उंचच्या उंच झाडं होती. वाटेतला तात्पुरता पूल ओलांडून आम्ही पलीकडं आलो. इतक्यात पाऊस पडू लागला. वाटेत पाण्याजवळ विसाव्याच्या जागेत काही गुराखी बसले होते. पुढं आलो तर एक एस.टी. वेगानं आली आणि वळणावरून पुढं गेली. भर्भर्.... इतक्यात माकडाचं एक पिल्लू उड्या मारत गेलं आणि रस्त्यावरच्या कुत्र्यानं त्याचा पाठलाग सुरू केला. कुत्रं फारच जोरजोरात भुंकू लागलं. आम्ही पळतच इकडं आलो.’

पारूनं तिचं वाचन संपवलं.

“अगं, तुम्ही तर अगदी एकसारखं लिहिलंय. तुम्ही दोघं मिळून आलात ना !” बाई म्हणाल्या.
“एकसारखं कसं काय ?” रशीद अन् पारू दोघं एकदम म्हणाले.

“हे बघा, रशीदनं लिहिलं, की ‘आम्ही करडा घेऊन निघालो’ आणि पारूनं, ‘आम्ही डबा घेऊन निघालो’; पण डबा म्हणजेच करडा. माड म्हणजेच नारळ. आता तुम्हीच शोधा बरं, तुम्ही दोघांनी एकाच गोष्टीसाठी कोणते शब्द लिहिले आहेत ते.” बाई म्हणाल्या.

स्वाध्याय

- रशीद आणि पारू या दोघांनी लिहिलेले वर्णन वाचा व खालील तक्ता पूर्ण करा. रशीद आणि पारूच्या जोडीला तुमचा शब्द शेवटच्या रकान्यात लिहा.

रशीदचा शब्द	पारूचा शब्द	माझा शब्द
करडा	डबा	टिफिन
माड	नारळ	नारळ
सांकव		
गोठण		
.....	गुराखी	
फासानं	वेगाने	जोरात
.....	वळण	
.....	आम्ही	
केलटं		
पाकट धरली	पाठलाग केला	
.....	फारच	

उपक्रम : एकाच वस्तूसाठी/व्यक्तीसाठी प्रत्येकाच्या घरी/भाषेत कोणते शब्द वापरले जातात याची वर्गात चर्चा करा. अशा शब्दांचा संग्रह करा. ‘आमचा शब्दसंग्रह’ मध्ये हे शब्द लिहा.

शिक्षकांसाठी : वरील दोन्ही उतान्यांत वेगवेगळे शब्द आले आहेत. त्यामध्ये प्रमाणभाषा व बोलीभाषा असा भेद न करता मुलांना त्यांचे विचार, भावना उत्स्फूर्तपणे व्यक्त करायला वाव द्यावा. वरील तक्त्यामधल्या शब्दांना काही स्थानिक पर्यायी शब्द असल्यास त्यांचा वापर जरूर करावा. अशा प्रकारचे उतारे तयार करून मुलांना त्यांचा शब्दसंग्रह वाढवायला मदत करावी. या उपक्रमातून ‘आमचा शब्दसंग्रह’ ही नोंदवही तयार व्हावी अशी अपेक्षा आहे. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना हळूहळू प्रमाणभाषेकडे नेण्याचा प्रयत्न करावा.

४. पाणी किती खोल ?

(म्हैस कडबा चघळत उभी आहे. तिचा नातू रेडकू तिच्या आजूबाजूला खेळत आहे.)

म्हैस : आता मी खरंच म्हातारी झालेय. हा कडबा काही चाववेना मला. (रेडकाला हाक मारते.)
अरे बाळा, माझं एक काम करशील ?

रेडकू : हो. सांग ना.

म्हैस : ही कडब्याची पेंढी तेवढी नदीपलीकडच्या कडबाकुट्टीवरून कापून घेऊन ये, म्हणजे मला कडबा नीट चघळता येईल.

रेडकू : दे मला पेंढी बांधून. एक रिकामं पोतंसुद्धा दे, कुट्टीसाठी. आत्ता कापून घेऊन येतो.

(म्हैस रेडकाच्या पाठीवर कडब्याची पेंढी बांधून देते. रेडकू उड्या मारत नदीकिनाऱ्याजवळ पोहोचते.)

(रेडकू (स्वगत) - नदी तर आली. पाण्याचा किती मोठा आवाज येतोय. पाणी भरपूर दिसतंय. मी जाऊ शकेन का नदी ओलांडून ? कोणाला विचारवं बरं ?)

(ते इकडे तिकडे पाहते. बैलकाका नदीजवळ चरताना दिसतात. त्यांच्याजवळ जाते.)

रेडकू : बैलकाका, मला नदीपलीकडच्या कडबाकुट्टीवर जायचंय, आजीसाठी कडबा कापून घ्यायला; पण मी नदीच्या पाण्यातून जाऊ शकेन का ? नदीत पाणी जास्त दिसतंय. मला भीती वाटतेय.

बैल : अरे, काळजी करू नको. गुडघ्याइतकंच तर पाणी आहे. आरामात जाशील.

(रेडकू नदीजवळ परत येते. पाण्यात पाय टाकणार, तेवढ्यात झाडावरची खारूताई त्याला हाक मारते.)

- खारूताई :** अरे वेड्या, कुठे चाललास ? नदीला पाणी किती आलंय. वाहून जाशील. मागे फिर.
- रेडकू :** खारूताई, 'पाणी जास्त नाहीये', असं बैलकाकांनी सांगितलंय. 'मला आरामात जाता येईल', असं ते म्हणाले.
- खारूताई :** मुळीच नाही. कालच आमची एक मैत्रीण पाण्यातून पलीकडे जाताना वाहून गेली. असा वेडेपणा करू नको. मागे फिर.
- (रेडकू विचारात पडते. गोंधळून जाते आणि घरी परत यायला निघते. घरी लवकर आलेले पाहून म्हैसआजी विचारते.)
- म्हैस :** का रे, लगेच परत आलास ? कुट्टी बंद होती का ?
- रेडकू :** नाही गं आजी. मी कुट्टीला गेलोच नाही. नदीपासूनच परत फिरलो. नदीला पाणी खूप जास्त आलंय.
- म्हैस :** अरे, असं कसं होईल ? सकाळीच तर गाढवदादा आला नदी पार करून. त्याच्या पोटापर्यंतसुद्धा पाणी नव्हतं, असं तो म्हणत होता.
- रेडकू :** अगं, मला बैलकाका म्हणाले, की पाणी कमी आहे; पण खारूताईनं सांगितलं की तिची मैत्रीण पाण्यात वाहून गेली. मग मी घाबरलो आणि परत आलो.
- म्हैस :** अरे, नीट विचार कर. बैलकाका किती उंच आहेत अन् खारूताई किती बुटकी आणि छोटी. मग तिला पाणी जास्त वाटणारच ना ? पण खारूताईपेक्षा तू मोठा आणि उंच आहेस की नाही ? मग तुला घाबरायचं काय कारण ?
- रेडकू :** खरंच की. आलं माझ्या लक्षात. आत्ता घेऊन येतो तुझ्यासाठी कडबा कापून. (ते उड्या मारत नदीकडे जाते.)

(रेडकू (स्वगत) - (नदीच्या पाण्यात पाय टाकून) खरंच की. पाणी फार खोल नाही. माझ्या गुडघ्याच्या थोडंसं वर आहे, मला सहज जाता येईल.)

(रेडकू सावकाश नदी पार करते. पलीकडच्या काठावर पोहचताच आनंदाने गाणे म्हणत कडबाकुट्टीच्या दिशेने जाते.)

(चिनी कथेवर आधारित)

शब्दार्थ : कडबा - ज्वारी, बाजरीची कणसे कापून घेऊन उरलेला गुरांना खाण्याचा भाग, वैरण.

कडबाकुट्टी - कडब्याचे बारीक बारीक तुकडे करणारे यंत्र. चघळणे - खाण्याचा पदार्थ तोंडात घोळवणे.

स्वाध्याय

प्र. १. एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) म्हशीला काय चावता येत नव्हते ?
- (आ) पाणी कमी आहे, असे कोणाचे म्हणणे होते ?
- (इ) झाडावरून कोण हाक मारत होते ?
- (ई) खारूतार्ईची मैत्रीण पाण्यातून का वाहून गेली ?
- (उ) नदी पार केल्यावर रेडकाने काय केले ?

प्र. २. कोण म्हणाले व तसे का म्हणाले ते लिहा.

- (अ) “आता मी खरंच म्हातारी झालेय.”
- (आ) “गुडघ्याइतकंच तर पाणी आहे. आरामात जाशील.”
- (इ) “वाहून जाशील. मागे फिर.”
- (ई) “मग तुला घाबरायचं काय कारण ?”
- (उ) “मला सहज जाता येईल.”

प्र. ३. जोड्या जुळवा.

उदा., कडबा - पेंढी

‘अ’ गट	‘ब’ गट
(१) लाकडाची	(अ) गठ्ठा
(२) मेथीची	(आ) मोळी
(३) पुस्तकांचा	(इ) जुडी

प्र. ४. या पाठातील संवाद वर्गात सादर करा. हे करताना त्या-त्या प्राण्याचा आवाज काढा.

प्र. ५. रेडकाची गोष्ट तुमच्या शब्दांत सांगा.

प्र. ६. खालील प्राण्यांशी तुम्ही गप्पा मारत आहात, अशी कल्पना करून वर्गात संवाद सादर करा.

मांजर, कुत्रा, सिंह, साप.

प्र. ७. नदीतील पाणी बैलाच्या गुडघ्याइतके, गाढवाच्या पोटापर्यंत, तर रेडकाच्या गुडघ्याच्या थोडे वर होते. समजा, नदीमधून खालील प्राणी चालले आहेत. त्यांच्या कोणत्या अवयवापर्यंत पाणी येईल किंवा ते बुडतील, ते विचार करून लिहा.

म्हैस, जिराफ, हत्ती, उंट, कुत्रा, मांजर, उंदीर, साप, बेडूक, मासा.

५. एकदा गंमत झाली

वाऱ्याने झाडाची फांदी हालू लागली. खिडकीत बसलेली मनुली फांदीकडे बघू लागली. वारा अंगावर झेलू लागली. गारगार वाऱ्याच्या झुळकेने मनुली सुखावली.

‘काय छान वाटतंय, कुणीतरी गालावर अगदी मोरपीस फिरवल्यासारखं.’ मनुली मनाशीच म्हणाली. तिने डोळ्यांची उघडझाप केली. पापणी मिटली. पापणी उघडली. तिला वाटलं, ‘आज झाडाला कसलातरी आनंद झालाय. सगळी पानं वाऱ्यानं हालतायत. किती मज्जा ! गंमतच आहे. आपल्याला आनंद झाला, की आपण दोनच हातांनी टाळ्या वाजवतो. झाडं मात्र असंख्य पानांनी टाळ्या वाजवू लागतात.’ मनुली होती दंग. तिला दिसला पतंग. तिला वाटलं, ‘हा पतंग मला उचलून घेऊन गेला तर ! केवढं हे पिंपळाचं झाड आणि काय त्याचा पसारा. झाडाच्या उंचउंच शेंड्यांवर हिरवीगार टोकदार पानं.’

इतक्यात गंमत झाली. पिंपळाची दोन पानं तरंगत तरंगत खिडकीतून आत आली. मनुलीने ती अलगत उचलली. पानांकडे एकटक पाहू लागली. पानेही तिच्याकडे पाहत होती. मनुलीला काहीतरी सांगत होती. मनुलीला वाटले, ‘गंमतच आहे ! मधे ही सरळरेषा आणि कडेनं आलेल्या ह्या लहान लहान रेषा, सगळ्या मधल्या रेषेला येऊन मिळतायत.’ तिने पाने आपल्या पुस्तकात ठेवली. पुस्तक दप्तरात ठेवून ती शाळेत गेली.

बाई वर्गात आल्या. बाईंनी प्रथम नदीबद्दल माहिती सांगितली. नंतर नदीची कविता शिकवू लागल्या. ‘एखाद्या डोंगरात नदीचा उगम होतो. ती वाहत वाहत डोंगरावरून खाली येते. डोंगरावरून येणारे छोटेछोटे प्रवाह तिला येऊन मिळतात. मग नदीचं पाणी आणखी वाढतं. नदी पुढेपुढे जाऊ लागते.’

बाई नदीबद्दल माहिती सांगत होत्या. शेवटी बाई म्हणाल्या, “उद्या नदीचं चित्र काढून आणा.”

मनुली गप्पगप्प होती. तिच्या मनात आलं, ‘कसं दिसत असेल हे सगळं. मी तर माझ्या गावाजवळची नदी बघते. ओढे, ओहोळ आणि पुढेपुढे वाहणारी नदी हे मला काहीच दिसत नाही. त्या डोंगरापासून चालायला सुरुवात करावी अन् लांबपर्यंत चालतच जावं, म्हणजे मला हे सारं दिसेल.’

वर्ग शांत होता. मनुली पटकन उठली. बाईना म्हणाली, “मी गमतीशीर चित्र काढलंय बाई ! अगदी डोंगरातल्या नदीचं, तिला येऊन मिळणाऱ्या ओढ्यांचं.”

“गमतीशीर ? दाखव बरं !” बाई म्हणाल्या.

मनुलीने आपले पुस्तक उघडले. खिडकीतून उडत आलेली पाने तिने पुस्तकात ठेवलेली होतीच. गुपचूप बसली होती ती तिच्या पुस्तकात. तिने एक पान आपल्या हातात घेतले.

“अगं, चित्र दाखवतेस ना ?” बाईनी विचारले.

मनुली वर्गापुढे आली. तिने डाव्या हातात पान धरले होते.

बाई म्हणाल्या, “हे तर पान आहे.”

मनुलीने डाव्या हाताच्या तळहातावर ते पान ठेवले. तळहात किंचित खोलगट केला. पानावरल्या मधल्या शिरेवर बोट ठेवून बाईना म्हणाली, “पाहा बाई, ही डोंगरातून आलेली नदी. पुढेपुढे चाललीय. बाजूच्या शिरा म्हणजे छोटेछोटे ओहोळ, ओढे तिला येऊन मिळतायत. नदी पुढेपुढे चाललीय. बाई ही नदी शहाणी नदी आहे. सरळ, ओळीत चाललीय. खरी नदी मात्र माझ्यासारखी कशीही धावते. ही पानं म्हणूनच मला मघाशी काहीतरी सांगत होती. तुम्ही नदीची माहिती सांगत होतात, तेव्हा मला ऐकू आलं त्यांचं बोलणं... पानांचं बोलणं.... गंमतच आहे नाही बाई !”

बाईसह सगळा वर्ग मनुलीकडे फक्त स्तब्ध होऊन पाहत होता. बाई म्हणाल्या, “खरंच मनुलीनं किती सोप्या शब्दांत नदीचं चित्र उभं केलं पाहा. मनुली तू छान कल्पना करतेस हं !”

शब्दार्थ : असंख्य - मोजता न येणारे, अगणित. अलगत - हळुवार, हळूच. ओहोळ - लहान ओढा. स्तब्ध - शांत.

स्वाध्याय

प्र. १. एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) तुम्ही टाळ्या केव्हा वाजवता ?
(आ) नदीचे पाणी आणखी केव्हा वाढते ?

प्र. २. रिकाम्या जागी योग्य शब्द लिहा.

- (अ) झाडं मात्र पानांनी टाळ्या वाजवू लागतात.
(आ) एखाद्या डोंगरात नदीचा होतो.

प्र. ३. कंसातील शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

- (पुढेपुढे, छोटेछोटे, तरंगत तरंगत, गारगार, उंचउंच)
(अ) वाऱ्याच्या झुळकेने मनुली सुखावली.
(आ) झाडाच्या शेंड्यांवर हिरवीगार टोकदार पानं.
(इ) पिंपळाची दोन पानं खिडकीतून आत आली.
(ई) नदी जाऊ लागते.
(उ) बाजूच्या शिरा म्हणजे ओहोळ.

प्र. ४. या पाठात एकच शब्द दोन वेळा वापरून काही शब्द आलेले आहेत, उदा., उंचउंच. असे आणखी शब्द सांगा.

प्र. ५. खालील शब्दांचे विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(अ) सरळ ×	(इ) पुढे ×	(उ) शांत ×
(आ) लांब ×	(ई) लहान ×	(ऊ) हसली ×

प्र. ६. पाठात 'टोकदार' शब्द आलेला आहे. त्यासारखे शब्द बनवा.

(अ) रुबाव	(इ) धार	(उ) तजेल
(आ) समजूत	(ई) पाणी	(ऊ) चमक

प्र. ७. शिक्षकांच्या मदतीने अर्थ समजावून घ्या व लिहा.

(अ) अलगत उचलणे.	(ई) सुखावणे.
(आ) एकटक पाहणे.	(उ) दंग असणे.
(इ) मोरपीस फिरवल्यासारखे वाटणे.	

प्र. ८. मनुली पानांकडे एकटक पाहू लागली, तसे तुम्हांला कोणकोणत्या गोष्टींकडे एकटक पाहावेसे वाटते ?

प्र. ९. पानावरच्या शिरा पाहून नदीबद्दल माहिती सांगण्याची कल्पना मनुलीला सुचली. तशी तुम्हांला नदीबद्दल माहिती सांगण्यासाठी कोणती कल्पना सुचते, ते सांगा.

उपक्रम : शिक्षकांच्या मदतीने तुमच्या परिसरातील विविध झाडाझुडपांच्या पानांचे निरीक्षण करा. त्या पानांची चित्रे काढा किंवा पाने वहीत चिकटवा. कोणती पाने वहीत चिकटवणे शक्य आहे, कोणती पाने चिकटवता येत नाहीत, का ते लिहा. त्या पानांना दोन्ही बाजूंनी स्पर्श करा. हा स्पर्श हाताला कसा लागतो ते लिहा. उदा., साग - खरबरीत.

६. हलुके हुलुके ढररंग उरसुकरल

(‘गुुडल’ डरलुतल गलत)

• ऐकल. ढुणल. वलकल.

ढररंगे ढररंग उरसुकरल,
ढररंगे ढररंग डलसलहकरल.

हलुके ढररंग हुलुके ढररंग,
हलुके हुलुके ढररंगे ढररंग.

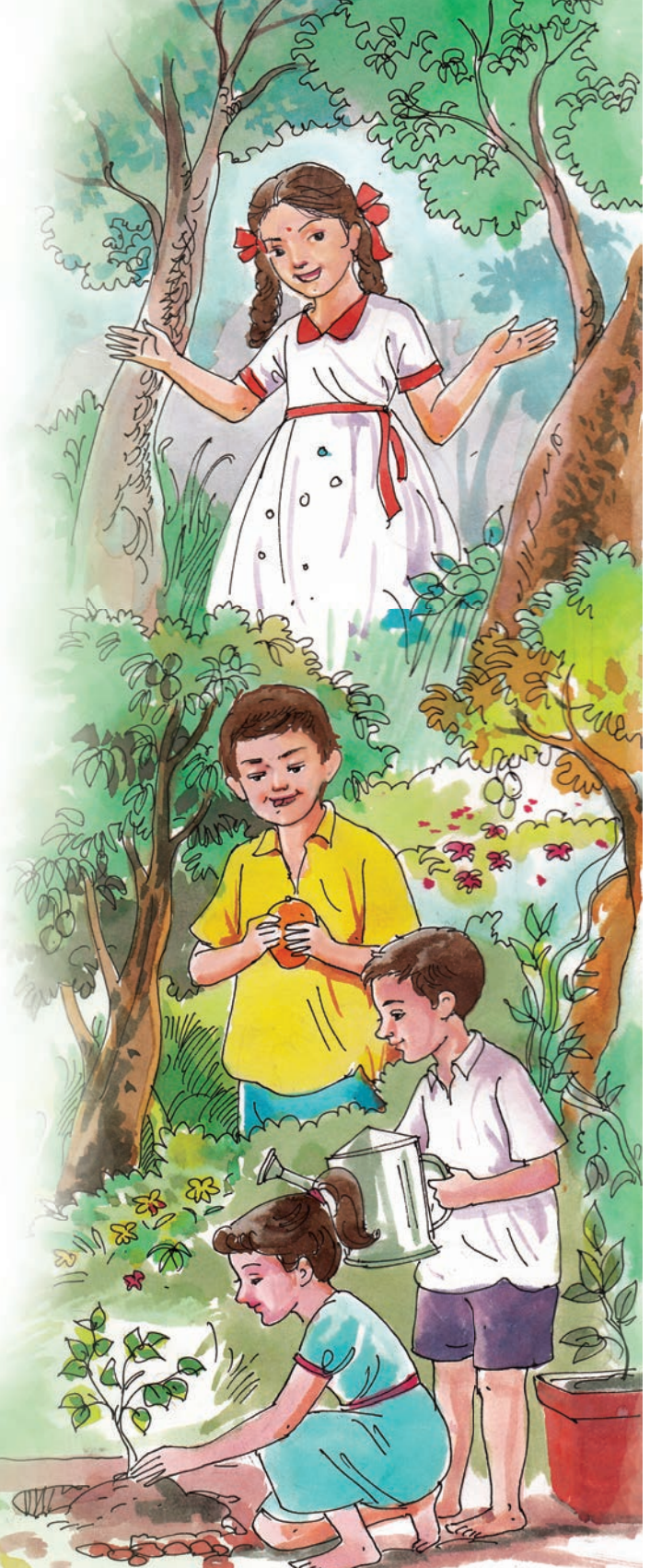
हलुके डुंगलर हुलुके डुंगलर,
हलुके हुलुके डुंगलरे डुंगलर.

हलुके करलरंग हुलुके करलरंग,
हलुके हुलुके करलरंगे करलरंग.

ढररंगे ढररंग उरसुकरल,
करलरंगे करलरंग डुतलहकरल.

उरसुतरंग ढररंग डलसलहकरल,
ढररंगनल गेलल करलरलकरल.

(‘ढलडलर गुुडल डरलल ढररुदरशलकरल’ डल
डुसुतलकेतून हे गलत केतले आहे.
डुरलकलक - ऑलललल शलकुषण व डुरलशलकुषण
संसुथल, गडऑलरोली.)

(मराठी अनुवाद)

इकडे तिकडे झाडे लावूया

झाडेच झाडे लावूया,
झाडेच झाडे वाढवूया.

इकडे झाडे तिकडे झाडे,
जिकडे तिकडे झाडेच झाडे.

इकडे फुले तिकडे फुले,
जिकडे तिकडे फुलेच फुले.

इकडे फळे तिकडे फळे,
जिकडे तिकडे फळेच फळे.

झाडेच झाडे लावूया,
फळेच फळे मिळवूया.

लावली झाडे वाढवूया,
झाडी, जंगल करूया.

स्वाध्याय

प्र. १. दोन्ही कविता वाचा. खालील शब्दांसाठी 'गोंडी' भाषेतील शब्द लिहा.

झाडेच झाडे -	फुलेच फुले -	फळेच फळे -
झाडी, जंगल -	लावूया -	वाढवूया -
मिळवूया -	करूया -	इकडे, जिकडे -
तिकडे -		

प्र. २. तुमच्या परिसरातील झाडांची नावे माहीत करून घ्या.

प्र. ३. फुलांची झाडे व वेली यांची यादी करा.

उदा., झाड - गुलाब, वेल - मोगरा, मधुमालती, बोगनवेल.

उपक्रम : प्रत्येकाने एक झाड लावा. त्याची निगा राखा. त्याला फूल येईपर्यंत निरीक्षण करा.

आम्ही कविता करतो

• वाचा.

मुलांनो, तुम्ही आतापर्यंत अनेक कविता वाचल्या, गायल्या. काही कवितांच्या तालावर तुम्ही नाचदेखील करता. तुम्ही अनेक गोष्टी पाहता, ऐकता, वाचता, समजून घेता. तुम्हांला तुमच्या मनातले तुमच्या शब्दांत कवितेतून सांगता येईल का पाहा, म्हणजे तुम्हांलाही कविता करता येतील. खाली काही अपूर्ण कविता दिल्या आहेत. शिक्षकांच्या मदतीने तुम्ही तुमचे शब्द वापरून त्या कविता पूर्ण करा. कवितांचे अर्थ समजून घेऊन तशी चित्रे काढण्याचा प्रयत्न करा.

एक गाव

एक होतं गाव
गावात होती माणसं
बाजारात जाऊन
घेत होती कणसं

.....
.....
.....
.....

शाळा

एक होती शाळा
.....
फळा होता काळा
.....
एकदा गंमत झाली
.....
शाळा बागेत आली
.....

माकड

एक होतं माकड
त्याने खाल्ला पापड
पापड खातो कुरुमकुरुम्
उड्या मारतो धडामधुडुम्

.....
.....
.....
.....

पक्षी

एक होता पक्षी
पक्षी होता रंगीत
काय बरे होते
त्याच्या लांब चोचीत ?

.....
.....
.....
.....

• प्रत्येक कवितेच्या ओळींतील शेवटी सारखे अक्षर असलेले शब्द शोधा. उदा., माणसं-कणसं.

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांसाठी लहान लहान कविता जमवाव्या. त्या वाचून घ्याव्या. आवडणाऱ्या विषयांवरील कविता लिहिण्यास विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन द्यावे. त्यांच्या कविता कार्डपेपरवर लिहाव्या. विद्यार्थ्यांनी तयार केलेल्या कवितांचे हस्तलिखित तयार करावे. या पद्धतीने कथाही लिहिण्यास उद्युक्त करावे. या साहित्याचा वापर पूरक वाचन म्हणून करता येईल.

७. मुग्धा लिहू लागली

मुग्धाच्या शाळेत चित्रकला, रांगोळी, कथाकथन स्पर्धा झाल्या. आज शाळेत बक्षीस समारंभ होता. सर्व मुलांना आणि त्यांच्या पालकांनाही आमंत्रण होते. मुग्धा आणि तिचे आईबाबाही शाळेत आले होते. त्यांनी मुग्धाच्या बाईची भेट घेतली.

“काय म्हणतेय आमची मुग्धा ?” आईने बाईना विचारले.

“अभ्यासात हुशार आहे. चित्रकला स्पर्धेत पहिल्या नंबरचं बक्षीसही पटकावलंय, पण ती जास्त बोलत नाही. घरीही अशीच वागते का ?” बाई म्हणाल्या.

“हो.” आईने नाराजीच्या स्वरात उत्तर दिले.

तेवढ्यात प्रमुख पाहुणे आले. जो तो आपापल्या जागेवर जाऊन बसला. मुग्धा व तिचे आईबाबाही खुर्चीत जाऊन बसले. बाई कार्यक्रमाच्या पुढील तयारीला लागल्या.

पाहुणे म्हणून, एक प्रसिद्ध लेखक आले होते. बाईंनी त्यांचे स्वागत केले. शाळेतील शिक्षिका जाधवबाईंनी प्रमुख पाहुण्यांची ओळख करून दिली. बक्षीसे देण्याचा कार्यक्रम पार पडला. प्रमुख पाहुण्यांनी भाषणास सुरुवात केली. प्रथम त्यांनी बक्षीस मिळवणाऱ्या मुलांचे अभिनंदन केले व बक्षीस न मिळवणाऱ्या मुलांचेही कौतुक केले. बक्षीस मिळवलेल्यांमध्ये मुग्धाचाही नंबर होता. मुग्धा मन लावून प्रमुख पाहुण्यांचे भाषण ऐकू लागली. पाहुण्यांनी त्यांच्या लहानपणीच्या गमतीजमती सांगितल्या. सर्व मुले पोट धरून हसली. नंतर ते स्वतः लेखक कसे झाले, हे त्यांनी सांगितले.

ते म्हणाले, “मला पहिल्यापासून लिहिण्याचा छंद होता, मात्र मी फार अबोल होतो. मी कोणाशीही जास्त बोलत नसे. रोज ज्या गोष्टी घडायच्या, त्या मी माझ्या वहीत लिहून काढायचो. अगदी बारीकसारीक गोष्टी मी त्यात लिहीत असे. दिवसभर झालेल्या गोष्टी आठवून आठवून मी वहीत रोज रात्री लिहून काढत असे. मला तो छंदच लागला होता. रोज वहीत लिहिल्याशिवाय मला झोप येत नसे. उठल्यापासून झोपेपर्यंत ज्या ज्या गोष्टी मी स्वतः केल्या, नित्यक्रम सोडून ज्या ज्या गोष्टी माझ्या नजरेत आल्या, त्या सर्व मी लिहू लागलो. त्यामुळे माझी निरीक्षणशक्ती वाढली. स्मरणशक्ती वाढली. माझी शब्दसंपत्ती वाढली. छोटेछोटे प्रसंग, उदाहरणार्थ, शाळेतल्या घटना, बागेतील चिंचा, बोरे हळूच कोणाच्याही नकळत काढणे, लहानसहान खोड्या, माझ्या हातून घडलेल्या चुका, ताईशी भांडण, मार चुकवण्यासाठी केलेला अभिनय, सहलीची मजा, विनोदी प्रसंग, अचानक उद्भवलेलं संकट अशा अनेक गोष्टी मी वहीवर उतरवू लागलो. पुढे मला काही कल्पना सुचू लागल्या. घडलेल्या प्रसंगांवरून मी कविता, कथा लिहू लागलो. माझ्या शाळेतल्या शिक्षकांना दाखवू लागलो. ते माझं कौतुक करू लागले. त्यांच्यामुळे मला प्रोत्साहन मिळत गेलं.

“थोडा मोठा झाल्यावर दैनिकांत, मासिकांत लिखाण प्रसिद्ध होऊ लागलं. लिखाण करता करता माझ्या असं लक्षात आलं, की मी सर्वांशी छान गप्पा मारू शकतो आणि मी सर्वांशी बोलू लागलो. विशेष म्हणजे सर्वांशी गप्पा मारल्यानं लिखाणासाठी मला विषय सुचत गेले. माझे काका एकदा मला म्हणाले, ‘हा घुम्या मुलगा चांगलाच बोलू लागलाय.’ बोलण्यानं, लिहिण्यानं, वाचल्यानं माझ्यात परिवर्तन घडत गेलं. माझ्या आयुष्याला एक वेगळंच वळण मिळालं आणि मी एक साहित्यिक झालो.”

पाहुण्यांचे भाषण ऐकून मुग्धा अगदी मुग्ध झाली. तिने मनाशी निश्चय केला, ‘आपणही रोज लिहायचं.’ नेमका हाच विचार तिच्या आईबाबांच्याही मनात आला.

नुकतीच बाबांनी मुग्धाला नवीन वर्षाची एक डायरी (रोजनिशी) दिली होती. अजून ती कोरीच होती.

मुग्धाने मनाशी पक्के ठरवले, नवीन वर्षाचा संकल्प केला, की ‘रोज काहीतरी लिहायचं.’ दुसऱ्या दिवसापासून तिने लिखाणाला सुरुवात केली.

रोजच्या रोज तिच्या डायरीची पाने भरू लागली. आजीचं वर्णन, बाबांचे अभ्यास घेणे, भाऊशी भांडण, मैत्रिणीचा वाढदिवस, आईची माया, तिच्या शिक्षिका, सुट्टीचा दिवस अशा अनेक विषयांचे लेखन डायरीच्या कागदांवर झरझर उतरू लागले. एखादी गोष्ट मनासारखी किंवा मनाविरुद्ध झाली, की तीही कागदावर येऊ लागली. त्यामुळे तिची चूकही तिला कळू लागली.

आपोआप आईबाबांशी, भावाशी सुसंवाद घडू लागले. मुग्धाची अबोल कळी फुलायला लागली आणि गप्पगप्प राहणारी मुग्धा मोकळेपणाने बोलू लागली, लिहू लागली.

– निर्मला मठपती

शब्दार्थ : नित्य – नियमित, रोज. अभिनय – हावभाव करून मनातला भाव व्यक्त करणे. दैनिक – रोज प्रसिद्ध होणारे. मासिक – दर महिन्याला प्रसिद्ध होणारे. घुम्या, अबोल – कमी बोलणारा. परिवर्तन – बदल. संकल्प करणे – निश्चय करणे, ठरवणे. सुसंवाद – चांगली चर्चा.

स्वाध्याय

प्र. १. एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) मुग्धाच्या शाळेत कोणता समारंभ होता ?
- (आ) समारंभाला प्रमुख पाहुणे कोण आले होते ?
- (इ) बाबांनी मुग्धाला नवीन वर्षात काय दिले होते ?
- (ई) मुग्धाला आपली चूक का कळू लागली ?

प्र. २. कोण, कोणास म्हणाले ?

- (अ) “चित्रकला स्पर्धेत पहिल्या नंबरचं बक्षीसही पटकावलंय, पण ती जास्त बोलत नाही.”
- (आ) “मला पहिल्यापासून लिहिण्याचा छंद होता.”
- (इ) “हा घुम्या मुलगा चांगलाच बोलू लागलाय.”
- (ई) “आणि मी एक साहित्यिक झालो.”

प्र. ३. कंसात दिलेल्या शब्दांपैकी योग्य शब्द निवडून वाक्ये लिहा.

- (संकल्प, अबोल, परिवर्तन, मुग्ध, मनाशी, गमतीजमती)
- (अ) पाहुण्यांनी त्यांच्या लहानपणीच्या सांगितल्या.
- (आ) बोलण्यानं, लिहिण्यानं, वाचल्यानं माझ्यात घडत गेलं.
- (इ) त्या पाहुण्यांचे भाषण ऐकून मुग्धा अगदी झाली.
- (ई) मुग्धाने पक्के ठरवले, नवीन वर्षाचा केला.
- (उ) मुग्धाची कळी फुलायला लागली.

प्र. ४. खालील शब्दांना जोडून येणारे शब्द लिहा.

उदा., गमतीजमती

(अ) बारीक	(ई) दगड
(आ) जिकडे	(उ) चढ
(इ) काटे	(ऊ) पाला

प्र. ५. खालील शब्दांच्या सुरुवातीला कंसात दिलेले योग्य अक्षर/शब्द लावून नवीन शब्द तयार करा.

उदा., बोल - अबोल

(सु, गैर, अ)

(अ) संवाद

(आ) हजर

(इ) न्याय

प्र. ६. एकाच शब्दाला दोन वेगवेगळी अक्षरे लावली, की दोन वेगवेगळे शब्द तयार होऊ शकतात. त्यांचा अर्थ एकमेकांच्या विरुद्ध असू शकतो. उदा., संवाद या शब्दापासून सुसंवाद आणि विसंवाद असे विरुद्ध अर्थाचे शब्द बनू शकतात. आता खालील शब्दांना वेगवेगळी अक्षरे लावून विरुद्ध अर्थाचे शब्द बनवा. त्यासाठी 'सु', 'अ', 'कु' ही अक्षरे वापरा.

(अ) स्पष्ट

अस्पष्ट सुस्पष्ट

(आ) प्रसिद्ध

.....प्रसिद्धप्रसिद्ध

(इ) योग्य

.....

अशा शब्दांच्या आणखी काही जोड्या शोधण्याचा प्रयत्न करा.

प्र. ७. खालील जोडाक्षरांसारखे शब्द लिहा.

(अ) पक्के

(आ) संपत्ती

प्र. ८. खालील शब्द पाहा. तसेच लिहा.

मुग्धा, बक्षीस, आमंत्रण, खुर्ची, गोष्टी, प्रसंग, परिवर्तन, शब्दसंपत्ती, नित्यक्रम, निश्चय, संकल्प, प्रोत्साहन, कौतुक, वर्णन, मैत्रिणी, मनाविरुद्ध, कल्पना, प्रसिद्ध.

उपक्रम :

१. वर्तमानपत्रे, मासिके यांत येणारे विनोद शोधा व लिहा.
२. तुम्हांला आवडलेले विनोद इतरांना सांगा.
३. तुमच्या आजूबाजूला घडणाऱ्या घटना, प्रसंग लिहून वर्गाचे वार्तापत्र तयार करा.
४. तुमच्या आजूबाजूला कोण कोण राहते, तुम्ही शेजाऱ्यांकडे केव्हा केव्हा जाता, कोणत्या विषयांवर गप्पा मारता, ते वर्गात सांगा.

प्रकल्प : वेगवेगळ्या पाठ्यपुस्तकांतील तसेच परिसरातील उपलब्ध मजकुरातील जोडाक्षरयुक्त शब्दांची यादी तयार करा. त्यांचे खालील सूचनेनुसार गट करा.

- 'य' जोडून येणारी जोडाक्षरे - वाक्य, धान्य.
- एकच अक्षर दोन वेळा असलेली जोडाक्षरे - अन्न, गप्पा, लठ्ठ.
- 'र' ची जोडाक्षरे - ट्रक, चक्र, कैऱ्या, मित्र, सूर्य.

कोण बोलतं ते आम्ही शोधतो

• वाचा.

मुलांनो, सगळे भरभर चाला. परिपाठाच्या आधी केंद्रशाळेत पोचायला पाहिजे. स्पर्धा सुरू होतील लगेचच. पुढे गेलेल्या बाई मागे वळत म्हणाल्या. केंद्रस्तरीय खेळांच्या स्पर्धासाठी त्या शाळेतल्या मुलांना घेऊन निघाल्या होत्या. मयूर म्हणाला मी डब्यात गुळाची पोळी आणलीय. मी अंड्याची पोळी आणि चपाती आणलीय जया म्हणाली. माझ्या डब्यात फोडणीचा भात आणि फोडणीची भाकरी आहे. - सायना. अरेऽऽ माझा डबाच घरी विसरला. आता मी काय खाणार ? मला उपाशीच राहावं लागणार बहुतेक. अभिजीत चिंतेने म्हणाला. का ? आम्ही आहोत की. सायना आणि जया एकदम बोलल्या. आणि मी पण. मयूर म्हणाला. बोलत बोलत सगळे केंद्रशाळेच्या दारात आले. बाईंनी हुश्र केले.

हा प्रसंग नीट वाचा. कोणी डब्यात काय आणलं, कोण उपाशी राहायची चिंता करू लागला हे पटकन सांगता येतं का ? समजा हा प्रसंग नाटकात, टीव्हीवर किंवा चित्रपटात दाखवला असता, तर कोण, कुणाला काय बोलतंय ते आपल्याला नक्की कळलं असतं; पण लिहिताना काय करायचं ? कोण बोलतंय हे लेखनातून स्पष्ट व्हावं म्हणून “.....” असे चिन्ह वापरतात. त्यामुळे कोण काय बोलतंय ते समजायला मदत होते.

आता हाच प्रसंग
“—” असे चिन्ह देऊन
लिहिला आहे. तो वाचा.

तुमच्या वर्गात कुणीही
बोललेली चार ते पाच
वाक्ये “—” असे चिन्ह
वापरून लिहा.

“मुलांनो, सगळे भरभर चाला. परिपाठाच्या आधी केंद्रशाळेत पोचायला पाहिजे. स्पर्धा सुरू होतील लगेचच.” पुढे गेलेल्या बाई मागे वळत म्हणाल्या. केंद्रस्तरीय खेळांच्या स्पर्धासाठी त्या शाळेतील मुलांना घेऊन निघाल्या होत्या.

मयूर म्हणाला, “मी डब्यात गुळाची पोळी आणलीय.” “मी अंड्याची पोळी आणि चपाती आणलीय.” जया म्हणाली. “माझ्या डब्यात फोडणीचा भात आणि फोडणीची भाकरी आहे.” सायना. “अरेऽऽ माझा डबाच घरी विसरलाय. आता मी काय खाणार ? मला उपाशीच राहावं लागणार बहुतेक.” अभिजीत चिंतेने म्हणाला. “का ? आम्ही आहोत की.” सायना आणि जया एकदम बोलल्या. “आणि मी पण.” मयूर म्हणाला.

बोलत बोलत सगळे केंद्रशाळेच्या दारात आले. बाईंनी हुश्र केले.

८. ते अमर हुतात्मे झाले !

• ऐका. म्हणा. वाचा.

ते देशासाठी लढले
ते अमर हुतात्मे झाले ! ॥ धृ.॥

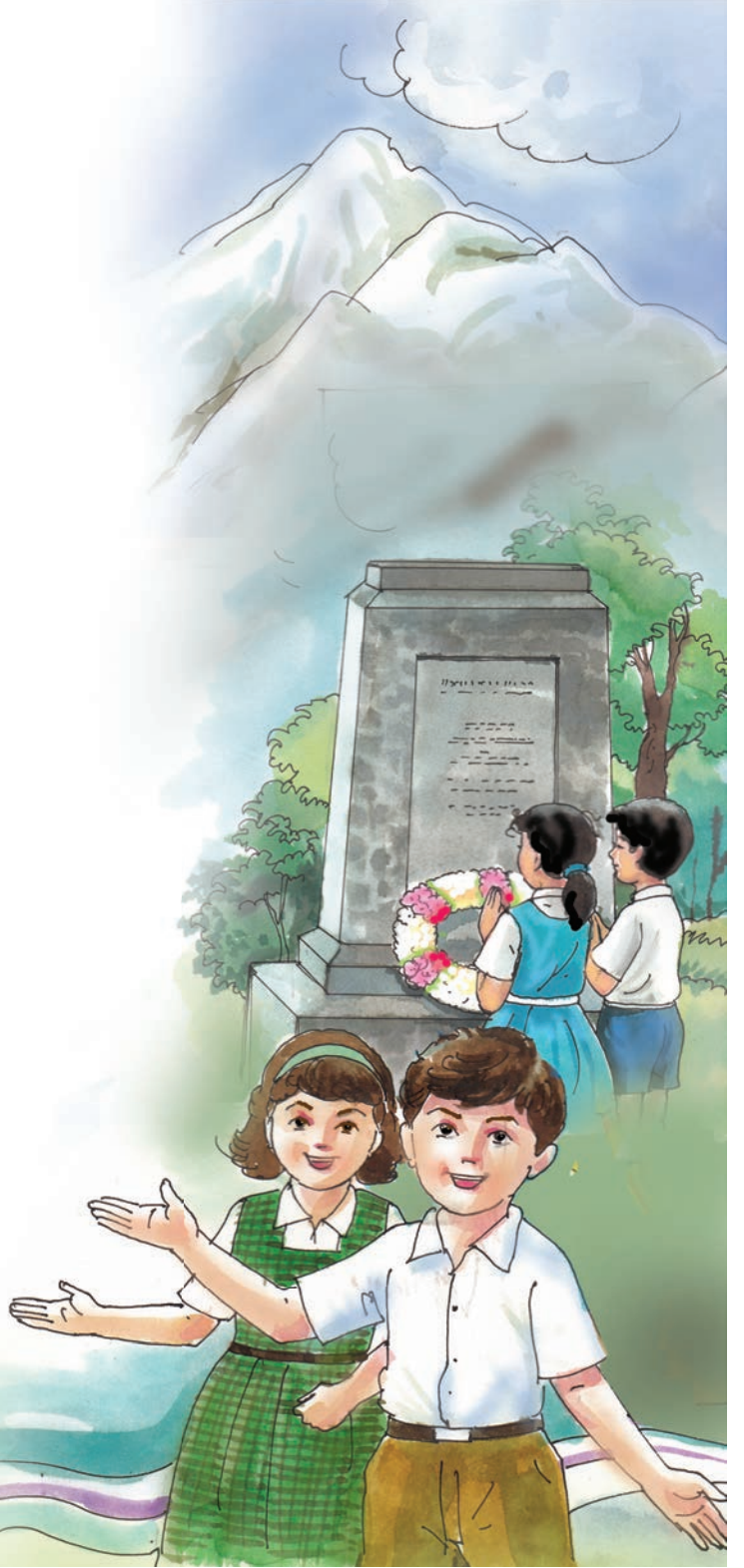
सोडिले सर्व घरदार
त्यागिला सुखी संसार
ज्योतीसम जीवन जगले
ते देशासाठी लढले ! ॥ १॥

तो तुरुंग, ते उपवास
सोसला किती वनवास
कुणि फासावरती चढले
ते देशासाठी लढले ! ॥ २॥

झगडली, झुंजली जनता
मग स्वतंत्र झाली 'माता'
हिमशिखरी ध्वज फडफडले
ते देशासाठी लढले ! ॥ ३॥

हा राष्ट्रध्वज साक्षीला
करु आपण वंदन याला
जयगीत गाउया अपुले
ते देशासाठी लढले ! ॥ ४॥

– वि. म. कुलकर्णी

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांकडून हे देशभक्तिपर गीत तालासुरात, साभिनय एकट्याने तसेच समूहात म्हणून घ्यावे. शालेय कार्यक्रमांच्या वेळी हे गीत म्हणून घ्यावे. घरी व परिसरातील समारंभात हे गीत म्हणण्यास सांगावे.

शब्दार्थ : हुतात्मा - देशासाठी बलिदान करणारी व्यक्ती. घरदार सोडणे - कुटुंबीयांपासून दूर राहणे. त्याग करणे - सोडून देणे. वनवास सोसणे - हालअपेष्टा सोसणे. झगडणे, झुंजणे - संघर्ष करणे, लढणे. ध्वज - झेंडा. वंदन - नमन, नमस्कार.

स्वाध्याय

प्र. १. एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) या कवितेत अमर हुतात्मे कोणाला म्हटले आहे ?
(आ) आपली भारतमाता स्वतंत्र होण्यासाठी जनतेने काय केले ?

प्र. २. कवितेच्या ओळी पूर्ण करा.

- (अ) सोडिले सर्व घरदार
.....
.....
ते देशासाठी लढले !
- (आ) हा राष्ट्रध्वज साक्षीला
.....
.....
ते देशासाठी लढले !

प्र. ३. खालील शब्द वाचा. तसेच लिहा.

हुतात्मा, त्याग, ज्योतीसम, स्वतंत्र, राष्ट्र, ध्वज.

उपक्रम :

- देशभक्तिपर गीतांचा संग्रह करा.
- शिक्षक व पालकांच्या मदतीने परिसरातील सैनिक, माजी सैनिक व स्वातंत्र्यसैनिक यांची भेट घेऊन त्यांच्या कार्याची माहिती घ्या. त्यांचे अनुभव विचारा. वर्गात सांगा.
- क्रांतिकारकांची चित्रे जमवा. चिकटवहीत चिकटवा. चित्राखाली पाच ते दहा ओळी माहिती लिहा.

प्रकल्प : आपल्या आवडीची चित्रे काढा. वर्गात लावा. चित्रप्रदर्शन भरवा.

९. शेरास सव्वाशेर

नानाकाका घुंगूरकाठी आपटत शेताच्या बांधावरून फिरत होते. वाऱ्यावरून डोलणारी समोरची शेती पाहून ते आनंदाने डोलत होते. निबर, सोन्यासारखे पिवळे भाताचे पीक ! नंतर कापणी, झोडणी, मळणी आणि मग कणगीत पडेल वर्षभराची बेगमी, असा विचार त्यांच्या मनात येत होता.

‘निसर्गाने करुणा केली, भाते पिकुनी पिवळी झाली,’ असे गाणे गुणगुणत नानाकाका माळावरच्या शेतापाशी थांबले. दाणे भरलेल्या लोंब्या आडव्या पडल्या होत्या. शेताची नासाडी चालू होती. शेतावर उंदीरमामा कोपले होते. नानाकाकांनी एक प्रयोग करण्याचे ठरवले. त्यांनी शेताजवळच्या माळावर एक मोठा गोल खड्डा खणला. त्या खड्ड्यात पत्र्याचे एक मोठे पिंप ठेवले. ते अर्धेअधिक पाण्याने भरले. त्याच्या मोकळ्या तोंडावर एक तरफेसारखी हलकी लांब फळी बसवली. पिंपावरच्या फळीच्या टोकाला तळलेली भजी ठेवली. अंधार पडला आणि नानाकाका शेतावरून घरी आले.

सर्वत्र सामसूम झाल्यावर उंदरांची टोळी बाहेर पडली. तळलेल्या भज्यांच्या खमंग वासाने सर्वच उंदीर पिंपापाशी धावत आले. पिंपावर ठेवलेल्या फळीच्या एका टोकाला भजी ठेवलेली त्यांना दिसली. घाईघाईने तीन-चार उंदीर पुढे धावले. त्यांच्या भाराने सगळेच उंदीर पिंपाच्या पाण्यात डबकन पडले. सारे बुडून मरून गेले.

सकाळी सकाळीच अधीरतेने नानाकाका पिंपापाशी आले. आपली युक्ती सफल झालेली पाहून त्यांना खूप समाधान वाटले. संध्याकाळी पुन्हा खमंग भजी ठेवून नानाकाका घरी आले.

परत दुसऱ्या दिवशी सकाळी नानाकाका पिंपापाशी गेले. फळीवरची भजी फस्त केलेली होती, पण पिंपामध्ये मात्र एकही उंदीर दिसला नाही. त्यांना फारच आश्चर्य वाटले. हा काय प्रकार आहे, हे त्यांनी जाणून घ्यायचे ठरवले.

संध्याकाळी अंधार पडायच्या सुमारास नानाकाकांनी खमंग वास सुटलेली भजी फळीच्या टोकापाशी ठेवली आणि जवळच झाडाच्या आडोशाला ते लपून बसले. रात्र चांदणी होती. नीरव शांतता पसरली आणि उंदरांची फौज स्वारीवर निघाली. सर्वत्र भज्यांचा वास सुटला होता. मोठ्या अधीरतेने उंदीर पिंपापाशी जमले. आपसात काहीसे कुजबुजले. त्यांच्यापैकी चार-पाच उंदीर पिंपाबाहेरच्या फळीच्या टोकावर बसले व एक उंदीर फळीवरून पुढे सरसावला. प्रत्येकाने एक-एक करून तेथील सर्व भजी आणली. ती सर्व भजी त्या चतुर उंदरांनी कुरतडून मजेने खाल्ली आणि पुढच्या मोहिमेवर कूच केले.

शेरास सव्वाशेर भेटलेल्या त्या चतुर उंदीरमामांची युक्ती पाहून नानाकाकांनी आपल्या कपाळावर हात मारून घेतला.

– पॉल रुमाव

शब्दार्थ : निबर – जून, काढणीस आलेले पीक. बेगमी – साठा. कोपणे – रागावणे. तरफ – टेकू दिलेली लाकडी फळी. सामसूम होणे – शांतता पसरणे. अधीर होणे – उत्सुक होणे. फस्त करणे – संपवणे. नीरव – कसलाही आवाज नसलेले शांत वातावरण. कुजबुजणे – हळू बोलणे. कूच करणे – निघणे. कपाळावर हात मारणे – निराश होणे.

स्वाध्याय

प्र. १. एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) नानाकाका आनंदाने का डोलत होते ?
- (आ) सर्वच उंदीर पिंपापाशी का धावत आले ?
- (इ) झाडाच्या आडोशाला कोण लपून बसले होते ?

प्र. २. तर काय झाले असते ?

- (अ) नानाकाकांनी उंदीर पकडण्यासाठी पिंजरा ठेवला असता तर.....
(आ) नानाकाकांच्या शेतात साप असते तर
(इ) नानाकाकांच्या शेतात उंदीर नसते तर
(ई) नानाकाकांच्या शेतात मांजर असते तर

प्र. ३. खालील वाक्प्रचारांचा वाक्यांत उपयोग करा व लिहा.

- (अ) अधीर होणे. (ई) कूच करणे.
(आ) फस्त करणे. (उ) कपाळावर हात मारणे.
(इ) सामसूम होणे. (ऊ) युक्ती सफल होणे.

प्र. ४. खालील शब्दांच्या सुरुवातीला 'अ' लावून नवीन शब्द तयार करा.

- (अ) धीर (आ) शक्य (इ) स्वस्थ (ई) प्रकाशित

प्र. ५. 'शेरास सव्वाशेर' यासारख्या शब्दसमूहांना म्हणी म्हणतात. तुम्ही ऐकलेल्या, वाचलेल्या अशा म्हणी सांगा.

प्र. ६. खालील शब्दांत लपलेले शब्द शोधा, लिहा.

- (अ) नासाडी
(आ) कपाळावर

प्र. ७. नानाकाकांनी उंदीर मारण्याचा प्रयत्न केला, पण उंदरांनी भजी फस्त करून त्यांचीच फजिती केली; म्हणजे उंदीर शेरास सव्वाशेर ठरले. तुम्ही वाचलेल्या एखाद्या गोष्टीत कुणी शेरास सव्वाशेर ठरले आहे का ? अशी गोष्ट वर्गात सांगा.

उपक्रम :

१. धान्यांचे नमुने गोळा करा व कार्डपेपरवर/पुठ्ठ्यावर दाणे चिकटवून नक्षीकाम करा.
२. शेतीविषयक अवजारांची चित्रे मिळवा. वहीत चिकटवा. त्या चित्रांखाली त्यांची माहिती लिहा.
(किमान तीन चित्रे.)
३. मातीचे बैल तयार करा. त्यांना रंग द्या.
४. शिवार-फेरी काढा. शिवारात काम करणारे कष्टकरी, शेतकरी, पशुपालन करणारे यांच्याशी गप्पा मारा.

वाचा.

बरेचसे प्राणी आपल्या उपयोगी पडतात, तर ढेकूण, डास असे काही कीटक व प्राणी आपल्याला उपद्रव देतात. उंदीर हा असाच एक उपद्रवी प्राणी आहे. शेतातील पिकांची, घरातील धान्यांची तो नासाडी करतो. घरातील कपडे, वस्तू कुतडतो. एका अर्थाने उंदीर आपले नुकसान करतो म्हणून उंदराला पकडण्यासाठी पिंजरा लावतात.

आम्ही चित्र वाचतो

- चित्रे पाहा. प्रत्येक चित्रातील प्रसंग ओळखा व त्याचे वर्णन करा.
- प्रत्येक चित्रातील व्यक्ती एकमेकांशी काय बोलत असतील, ते कल्पना करून लिहा.

- तुमच्या परिसरातील शिक्षक, पोस्टमन, शेतकरी, ग्रामसेवक, सरपंच, विविध व्यावसायिक, नर्स/डॉक्टर इत्यादी व्यक्तींशी खालील प्रश्नांच्या मदतीने संवाद साधा. मिळवलेली माहिती वर्गात सांगा.

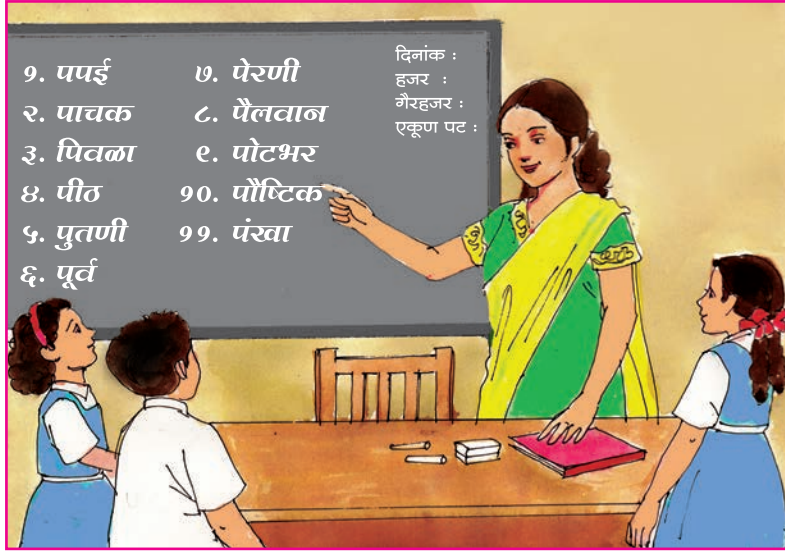
- * तुमचं नाव काय ?
- * तुम्ही कुठे राहता ?
- * तुम्ही हे काम किती वर्ष करत आहात ?
- * कामाचं स्वरूप काय असतं ?
- * तुम्ही करत असलेलं काम तुम्हांला आवडतं का ?
- * तुमच्या कामातून तुम्ही लोकांना कशी मदत करता ?
- * लोक तुमच्याशी कसं वागतात ?
- * तुमच्या आठवणीतला एखादा महत्त्वाचा प्रसंग सांगा.
- * लहानपणी तुम्हांला कोण व्हावं असं वाटायचं ?
- * तुम्ही आम्हांला काय संदेश द्याल ?

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांना चित्रातील व्यक्ती, प्रसंग ओळखण्यास सांगावे. त्या व्यक्तीच्या व्यवसायांविषयी माहिती विचारावी. परिसरातील व्यक्तींच्या घरी जाऊन किंवा भेट ठरवून मुलाखत घेण्यास सांगावे. शक्य झाल्यास एखाद्या व्यावसायिकाला शाळेत बोलवावे. प्रश्न विचारण्यास प्रवृत्त करावे. कोणते प्रश्न विचारावे याबाबत आधी चर्चा करावी. काही प्रश्न निश्चित करावे. जमा झालेली माहिती संग्रहित करायला मुलांना मदत करावी. शिक्षकांनी अधिकची माहिती सांगावी. कोणत्याही एका चित्राबद्दलची माहिती लिहिण्यास सांगावे. अशा मुलाखतींचा संग्रह हस्तलिखित स्वरूपात विद्यार्थ्यांकडून तयार करून घ्यावा.

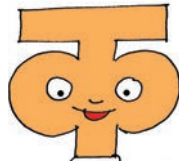
१०. आमचा शब्दकोश

मीना गोष्ट वाचत होती. 'गोष्टीतले 'प' या अक्षरापासून सुरू होणारे शब्द शोधा व त्याच्या शब्दपट्ट्या बनवा,' असं बाईंनी मीनाच्या गटाला सांगितलं होतं. मीनाच्या गटानं शोधलेले हे शब्द पाहा.

पपई, पुतणी, पूर्व, पंखा, पोटभर, पाचक, पिवळा, पीठ, पेरणी, पैलवान, पौष्टिक.

मुलांनी शोधलेले शब्द बाईंनी फळ्यावर वेगळ्या क्रमाने लिहिले. कसे ते पाहा.

रोहनच्या गटाला बाईंनी एका पाठातील 'क' पासून सुरू होणारे शब्द शोधायला सांगितले होते. रोहनच्या गटाने शोधलेले शब्द पाहा.

कीड, कप, किल्ला, कौल, कंद, कुत्रा, कूट, कान, केस, कैरी, कोट.

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांचे गट करून कोणत्याही पाठातील दिलेल्या अक्षरांचे शब्द शोधून, ते क्रमाने लावण्यास सांगावे.

बाईनी फळ्यावर लिहिताना ते शब्द वेगळ्या क्रमाने कसे लिहिले ते पाहा.

कप	केस	दिनांक :
कान	कैरी	हजर :
किल्ला	कोट	गैरहजर :
कीड	कौल	एकूण पट :
कुत्रा	कंद	
कूट		

रोहनने विचारले, “बाई, तुम्ही शब्दांचा क्रम कसा लावला ?”

बाई म्हणाल्या, “शब्द नीट ऐकले की त्यांचा क्रम लावता येतो.”

“पण बाई मला नाही समजलं, क्रम कसा लावायचा ते.” नेहा म्हणाली.

बाई म्हणाल्या, “त्यात काय अवघड आहे ? बाराखडीतील अक्षरांचा क्रम व मी लावलेला शब्दांचा क्रम पाहा म्हणजे कळेल.” बाई पुढे म्हणाल्या, “आता मी आणखी काही शब्द लिहिते.”

बाईनी फळ्यावर खालील शब्द अर्थासहित लिहिले.

बाई म्हणाल्या, “आता हेच शब्द मी वेगळ्या क्रमाने लिहिते.”

बाईंनी फळ्यावर खालीलप्रमाणे शब्दांचा क्रम लावून दाखवला आणि विचारले, “मी कसा क्रम लावला, कोण सांगेल ?”

काळोख	-	अंधार	दिनांक :
कोकरू	-	शेळीचे पिलू	हजर :
गर्द	-	दाट	गैरहजर :
गुराखी	-	गुरे राखणारा	एकूण पट :
तोबरा भरणे	-	तोंड भरून खाणे	
परतणे	-	माघारी फिरणे	
माळरान	-	खडकाळ जमीन	
वाट	-	रस्ता	
शहारा येणे	-	अंगावर काटा येणे	
सृष्टी	-	पृथ्वी, जग, निसर्ग	
हद्द	-	सीमा	

नीता म्हणाली, “बाई, तुम्ही मुळाक्षरांच्या क्रमाप्रमाणे शब्दांचा क्रम लावला आहे.”
बाई आनंदित होऊन म्हणाल्या, “शाबास !”

स्वाध्याय

- खालील शब्द मोठ्याने वाचा. ते बाराखडीच्या क्रमाने लावून लिहा.
दंगा, दमा, दिशा, दूर, देणेकरी, दात, दीपमाळ, दुखापत, दोरा, दैनिक, दौलत.

उपक्रम : तुमच्या पुस्तकातील कोणत्याही पाच पाठांतील शब्दार्थ मुळाक्षरांच्या क्रमाने वहीत लिहा. त्याला ‘माझा शब्दसंग्रह’ हे नाव द्या.

आम्ही गोष्ट पूर्ण करतो

• वाचा.

रविवारची सुट्टी होती. संध्याकाळच्या कलत्या उन्हात मुले खेळायला बाहेर पडली. चांगला दहा-बारा जणांचा घोळका लगोरी खेळण्यासाठी जमला. रमा आणि शेखरने आपापले भिडू वाटून घेतले. दोन गट तयार झाले. शेखरच्या गटाने लगोरी रचली. रमाने चेंडू मारला आणि लगोरी फोडली... धाऽऽडू. लगोऱ्या विखुरल्या. चेंडू उसळला आणि रमाच्या गटातले भिडू पळू लागले. शेखरने चेंडू पकडला आणि नजमाकडे फेकला. तिने चपळाईने चेंडू झेलला आणि नेम धरून राजेशच्या दिशेने भिरकावला, त्याला बाद करण्यासाठी. राजेश खाली वाकला आणि चेंडू थेट मैदानाबाहेरच्या झाडीत गडप झाला. ‘चेंडू झाडीत गेला, की खेळ तात्पुरता थांबवायचा’, असा त्यांचा नियम होता. रमा, शेखर, मंजू, नजमा, जयेश सगळेच तिकडे धावले. नजमा चेंडू घ्यायला झाडीत जाऊ लागली. इतक्यात जयेश ओरडला, “एऽऽ साऽऽप. तो बघ.”

• पुढे काय झाले असेल ? कल्पना करा आणि गोष्ट पूर्ण करा.

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांकडून गोष्ट वाचून घ्यावी. पुढे काय झाले असेल याच्या विविध शक्यतांविषयी मुलांना बोलू द्यावे. प्रत्येकाला आपापल्या कल्पनाशक्तीनुसार गोष्ट पूर्ण करू द्यावी आणि पूर्ण गोष्ट लिहिण्यास प्रोत्साहन द्यावे.

११. स्वच्छतेचे प्रसारक संत गाडगेबाबा

गावागावांत संत गाडगेबाबा ग्रामस्वच्छता अभियान राबवले जाते. गाव स्वच्छ ठेवण्याच्या मोहिमेला संत गाडगेबाबांचे नाव का दिले असावे ? गाडगेबाबांची ही गोष्ट वाचली तर समजायला मदत होईल.

संत गाडगेमहाराजांचा जन्म वऱ्हाडात शेंडगाव येथे एका गरीब कुटुंबात झाला. आई-बापांनी त्यांचे नाव ठेवले डेबू.

डेबूच्या लहानपणी वडील वारले, त्यामुळे आई डेबूला घेऊन आपल्या भावाकडे येऊन राहिली. डेबू मामाच्या शेतावर कष्ट करू लागला. कोणतेही काम मनापासून करण्याची डेबूला हौस होती. काम करायचे ते अगदी नीटनेटके. आपला हात ज्याला लागेल ते सुंदर दिसले पाहिजे, अशी त्याची काम करण्याची पद्धत होती.

काबाडकष्ट करणारे असंख्य लोक असतात. त्यांचे दुःख, दारिद्र्य पाहून त्याचा जीव तुटत होता. तो ज्या समाजात वावरत होता, त्या समाजातील लोकांचे वागणे त्याला आवडत नव्हते. ते लोक व्यसनांमुळे कर्जबाजारी होत होते. ऋण काढून सण करत होते. रोगराई झाली, तर औषध न घेता देवाला नवस करत होते. कोंबडे-बकरे यांचे बळी देत होते. डेबूला हे आवडत नव्हते. लोकांनी चांगले वागावे म्हणून तो त्यांना जीव तोडून सांगत होता. लोकांच्या भल्यासाठी जीव तोडून राबणाऱ्या डेबूला एक वेगळाच अनुभव आला. चार चांगल्या गोष्टी सांगितल्या तरी आपले कुणी ऐकत नाही, आपल्या शब्दाला वजन नाही. आई आपल्यासाठी राबते, कष्टते म्हणून आपण तिचे ऐकतो. गाडगेमहाराजांनी मनाशी ठरवले, की 'मी इतके कष्ट करीन, की मी न बोलताही लोक माझे ऐकतील. त्यांच्यात सुधारणा होईल.'

वयाच्या एकोणतिसाव्या वर्षी गाडगेबाबांनी घरादाराचा, सग्यासोयऱ्यांचा त्याग केला. 'सगळी माणसे हे आपले सगेसोयरे, सगळे विश्व हेच आपले घर,' असे मानून ते वावरू लागले. गावोगाव भजन-कीर्तन करत ते फिरू लागले. समाजात, लोकांत जे दोष दिसत ते जणू आपलेच आहेत, त्याबद्दल आपण दंड भोगला पाहिजे, अशी त्यांची भावना होती.

बाबा कसे दिसत ? डोक्यावर शुभ्र चांदीच्या रंगाचे केस, पिंगट डोळे, गोरा रंग. अंगात फाटका पण स्वच्छ सदरा. जाडजूड, धिप्पाड देह. नेसायला एक लुंगी. एका पायात कापडाचा बूट, तर दुसरा पाय अनवाणी. हातात एक काठी अन् एक गाडगे. हात सदा नमस्कारासाठी जोडलेले; पण दुसरा

कोणी पाय धरू लागला, की ते पसार होत. त्यांच्याजवळ सतत गाडगे असायचे, म्हणून लोक त्यांना गाडगेमहाराज म्हणत.

घर सोडल्यानंतर कधी कुणाच्या घरी ते जेवले नाहीत. भिक्षा मागायची अन् गाडग्यात जे पडेल ते खायचे. त्यांनी कधी धड कपडे वापरले नाहीत. चिंध्या घातल्या, पांघरल्या ! झोपायला फक्त एक तरट किंवा घोंगडी, उश्याला हाताची घडी. कुणाकडे भीक मागायला जावे तर त्याने म्हणावे, 'तू तर चांगला धडधाकट आहेस. माझ्या घरची लाकडे फोडून दे, मग देतो तुला भाकर !' बाबांनी म्हणावे, 'दया कुन्हाड.' कुन्हाड हाती आली, की घणाघण ढलप्या पाडून घाम गाळावा. मालकाने भाकर आणायला घरात जावे, तोवर बाबांनी कुन्हाड ठेवून पसार व्हावे ! बाबांचा पत्ता लागायचा नाही. तहानभुकेची पर्वा कोण करतो ? भजन, कीर्तन, उपदेश हाच त्यांचा ध्यास.

गाडगेबाबांच्या कीर्तनाला दहा-दहा हजार लोक जमू लागले. त्यांच्या पायावर डोकी ठेवायला लोकांची झिम्मड उडू लागली. ते कुणाला पाया पडू देत नसत. कीर्तन संपले रे संपले, की आरतीच्या अगोदर गर्दीतून पळ काढून निघून जात. 'लोकांनी सद्गुण शिकावे, माझ्या पाया पडून उपयोग नाही,' असे त्यांचे म्हणणे असे. कीर्तनात ते सांगायचे काय ? कळवळून ते म्हणायचे, 'बाबांनो, आपणच आपले भले केले पाहिजे. माझ्या लेकरांनो, अरे देव आपल्यातच आहे. त्याला जागं करा.' हा उपदेश करत गावेच्या गावे, शहरेच्या शहरे गाडगेबाबांनी पायांखाली घातली. बाबांचा एक नियम होता. तो त्यांनी अखेरपर्यंत पाळला. ज्या गावी, ज्या वस्तीत ते जात तेथे खराटे, फावडी, घमेली मागवत. मग सर्व गाव झाडून स्वच्छ होई. या गर्दीत कुणी पाया पडायला आला, की एक तडाखा देऊन बाबा म्हणत, 'तुम्ही स्वतः तर काम करत नाही अन् दुसरा करतो तर असे आडवे येऊन पडता. व्हा बाजूला. बघा हे गाव कसं साजरंगोजरं दिसतं आता !'

तुम्ही पंढरपूर पाहिले आहे का ? नाशिक बघितले आहे ? अन् देहू ? आणि आळंदी ? महाराष्ट्रातल्या अशा कुठल्याही तीर्थक्षेत्री किंवा शहरी तुम्ही गेलात तर तुम्हांला दिसेल, की बाबांनी स्वतः राबून, कष्टून, मदत मागून धर्मशाळा बांधल्या. काही नद्यांवर घाट बांधले, पाणपोया उघडल्या. गरीब, अनाथ व अपंग लोकांसाठी सदावर्ते सुरू केली. मुलांसाठी शाळा, महाविद्यालये, वसतिगृहे उभी केली. दुःख दिसले की बाबा तिथे धावत. दुष्काळ पडला, लोक अन्नान्न झाले, की बाबा तिथे हजर ! स्वतः राबायचे, लोकांनाही सेवेची प्रेरणा द्यायचे. त्यांतून अन्न, वस्त्र आणि अशाच गरजेच्या वस्तू निर्माण व्हायच्या. उजाड गावे उभी व्हायची. त्यांनी जात मानली नाही. त्यांचा देव म्हणजे अनाथ, अपंग, दरिद्री व दुःखी लोक. रंजल्या-गांजलेल्यांची सेवा हीच बाबांची देवपूजा !

(संत गाडगेबाबांना गाडगेमहाराज असेही म्हणत.)

— वामन चोरघडे

शब्दार्थ : ऋण काढणे - कर्ज काढणे. पसार होणे - अचानक निघून जाणे. पर्वा - काळजी, फिकीर. झिम्मड - गर्दी. गावे पायांखाली घालणे - सर्वत्र फिरणे. घमेली - लोखंडी किंवा धातूची टोपली. गोजर - सुंदर. सदावर्त - अन्नछत्र. वसतिगृह - शिक्षणासाठी विद्यार्थ्यांना राहण्याचे ठिकाण.

प्र. १. एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) गाडगेमहाराजांचा जन्म कोठे झाला ?
- (आ) डेबूला कशाची हौस होती ?
- (इ) डेबूचा जीव का तुटत होता ?
- (ई) गाडगेबाबांची देवपूजा कोणती ?

प्र. २. दोन-तीन वाक्यांत उत्तरे लिहा.

- (अ) लोकांचे कोणते वागणे डेबूला आवडत नव्हते ?
- (आ) गाडगेबाबांनी मनाशी काय ठरवले ?
- (इ) गाडगेबाबा कीर्तनातून काय सांगायचे ?
- (ई) गावात-वस्तीत जाऊन गाडगेबाबा काय करायचे ?

प्र. ३. खालील वाक्यांत कंसातील योग्य वाक्प्रचार वापरा व वाक्ये पूर्ण करा.

- (पसार होणे, पायांखाली घालणे, जीव तुटणे, पळ काढणे, पर्वा न करणे)
- (अ) लोक पाया पडायला येताच गाडगेबाबा गर्दीतून
- (आ) सहलीच्या दिवशी आम्ही गावाशेजारचा डोंगर
- (इ) आम्ही जवळ जाताच खारीने
- (ई) माझा ताप लवकर कमी होत नसल्यामुळे आईचा
- (उ) खेळताना मार लागला, तरी मुले

प्र. ४. वेगवेगळे प्रश्न विचारून एकच उत्तर कसे मिळते ते समजावून घ्या.

उदा., 'गरीब, अनाथ व अपंग लोकांसाठी बाबांनी सदावर्ते सुरू केली.' हे उत्तर हवे आहे. मग प्रश्न कोणता विचारायचा ?

- (अ) गरीब, अनाथ, अपंग यांच्यासाठी बाबांनी काय सुरू केले ?
- (आ) बाबांनी कोणासाठी सदावर्ते सुरू केली ?

वरील दोन्ही प्रश्नांचे उत्तर तेच आहे, जे आपल्याला हवे होते. आता पुढील उत्तरे येण्यासाठी तुम्ही कोणते प्रश्न विचाराल ते सांगा.

- (अ) काबाडकष्ट करणाऱ्या लोकांचे दुःख, दारिद्र्य पाहून डेबूचा जीव तुटत होता.
- (आ) वयाच्या एकोणतिसाव्या वर्षी गाडगेबाबांनी घरादाराचा त्याग केला.
- (इ) बाबांनी स्वतः राबून, कष्टून, मदत मागून धर्मशाळा बांधल्या.
- (ई) गाडगेबाबांनी जात मानली नाही.

प्र. ५. विचार करा. सांगा. लिहा.

- (अ) तुम्ही मनापासून करता ती कामे.
(आ) कोणकोणती कामे तुम्हांला मनापासून करावीशी वाटत नाहीत ?
(इ) तुमचे आई-वडील, शिक्षक यांच्या मते तुमच्यात कोणते चांगले गुण आहेत ?

प्र. ६. या पाठात गाडगेबाबा कसे दिसतात याचे वर्णन आले आहे. ते वाचा. तुमची आई किंवा वडील कसे दिसतात याचे वर्णन करा.

- वाचा.

चौकटींत अक्षरे लिहून तो शब्द पूर्ण करून कोडे सोडवा.

[illegible]

१. मोठ्या भावाला म्हणतात.
२. ज्वारीची वाळलेली धाटं, वैरण.
३. झुळझुळ वाहणारा.
४. वाऱ्याची मंद मंद वाहणारी.
५. डोंगरात उगम पावणारी.
६. हे भरडण्यासाठी जाते वापरतात.
७. वेलीवर उमलणारे.
८. सुट्या पैशांना म्हणतात.
९. गाडगेबाबांचे लहानपणीचे नाव.
१०. पडघमवर वाजवतात ती.
११. थुईथुई नाचणारा.

वाचा.

एक प्रवासी : तुमच्या गावात कोणी मोठा माणूस जन्मला आहे का ?

मुलगा : नाही. आमच्या गावात फक्त लहान मुलं जन्मतात, मग ती हळूहळू मोठी होतात.